

Damir Globočnik

»Z zlatimi črkami bode vpisan današnji dan v zgodovino naše čitavnice.«¹

Prvo desetletje čitalnice v Kranju

GLOBOČNIK Damir, dr., muzejski svetovalec za umetnostno zgodovino, Gorenjski muzej v Kranju, Tomšičeva 44, SI-4000 Kranj

027.9(497.4Kranj) "1863"
930.85(497.4Kranj) "1863"

»Z ZLATIMI ČRKAMI BODE VPISAN DANAŠNJI DAN V ZGODOVINO NAŠE ČITAVNICE.«

Prvo desetletje čitalnice v Kranju

Čitalnica v Kranju je bila ustanovljena 29. januarja 1863 kot osma narodna čitalnica po vrsti po vzoru Narodne čitalnice v Ljubljani. Deželna vlada je pravila čitalnice potrdila 16. decembra 1862 (dopolnjena so bila konec leta 1866). Čitalnica je začela s prirejanjem »bésed«. Konec leta 1863 je imela 113 članov. Preselitev iz začasnih prostorov v Mayrjevo hišo, v kateri je bilo od 1846 kazinsko društvo, je čitalnica slovesno praznovala 16. avgusta 1863 (mdr. slovesnost na grobu pesnika Franceta Prešerna). 13. septembra je čitalnica napravila prvi izlet, 29. junija 1864 je čitalnica sprejela člane Južnega sokola iz Ljubljane. Na slovesnosti v čitalnični dvorani so tedaj prvič igrali. 20. avgusta 1864 je bila ustanovljena podružnica Južnega sokola. Čitalnica je od ljubljanske vzornice prevzela tudi dobrodelno dejavnost (za siromake iz Notranjske, pogorelce v Stražišču, revno šolsko mladino). Čitalnica je oktobra 1869 poskrbela za slovesen pogreb Simona Jenka in dala pobudo za pesnikov nagrobni spomenik (odkritje septembra 1873). V sedemdesetih letih je vnema za čitalniško delo upadla. Po nekaj letih je število članov znova začelo naraščati.

Ključne besede: Kranj, narodna čitalnica, narodno gibanje

GLOBOČNIK Damir, PhD, Museum Councillor for Art History, Museum of Gorenjska in Kranj, Tomšičeva 44, SI-4000 Kranj

027.9(497.4Kranj) "1863"
930.85(497.4Kranj) "1863"

"THIS WILL BE A RED-LETTER DAY IN THE HISTORY OF OUR READING SOCIETY."

The First Decade of the Reading Society in Kranj

The reading society in Kranj was established on the 29th January 1863 as the eighth in a series of national societies that followed the model of the National Reading Society in Ljubljana. Regional government verified the reading society's regulations on the 16th December 1862 (these were amended at the end of 1866). The society started organizing cultural events called "bésede". By the end of 1863 it had 113 members. The society moved from the original temporary location into Mayr's house, in which the Kazina society had been located since 1846, and marked this occasion with a celebration on the 16th August 1863 (one of the celebrations took place at the grave of the poet France Prešeren). On the 13th September the society organized the first outing and organized a reception for members of the Južni sokol (Southern Falcon) society from Ljubljana on the 29th of June 1864. On this occasion, a musical performance took place in the society's reading room. On the 20th August 1864 a branch of Južni sokol was founded. Following the example of the society in Ljubljana, it engaged in charitable activities (for the poor from Notranjska, victims of fire in Stražišče and poor school children). The society organized a solemn burial of Simon Jenko in 1869 and initiated raising a tombstone in his memory (it was unveiled in September 1873). In the 1870s enthusiasm for participation in the society waned. After a few years, however, the number of members began to rise again.

Key words: Kranj, national reading society, national movement

¹ Iz govora Mateja Pirca 16. avgusta 1863, po: »Γ.«, »Iz Kranja 17. avg.«, Novice, 1863/34.

Slovenska društva, ki so nastala pred pomladjo narodov in med njo, je zatrl absolutizem. Narodnoprobudno društveno delovanje je lahko znova zaživelo po obnovitvi ustavnega in parlamentarnega življenja leta 1860. Slovenci so začeli ustanavljati čitalnice, ki so postale središča kulturnih, narodnih in političnih prizadevanj. Prvi so uspeli uresničiti zamisel o slovenski čitalnici v Trstu januarja 1861, istega leta so sledile čitalnice v Mariboru, Ljubljani in Celju. Konec leta 1869 jih je bilo 58, predvsem v mestih, trgih in večjih krajih, povezovale pa so okrog 4.000 članov.² Vzor za čitalnice so bila nemška in italijanska (kazine) ter češka in hrvaška društva.

Čitalnice naj bi spodbujale bralno kulturo in javno rabo slovenščine, zato so bile naročene na domače in tuje časopise, ponekod so bile celo prave knjižnice. Časopisi in knjige za poduk in prosti čas so bili na voljo čitalničarjem in njihovim gostom. Mnoge čitalnice so imele pevske zборе, pevske šole in godbo.³ Čitalniške prireditve so bile poleg negovanja družabnosti namenjene krepitvi zavesti o narodni in kulturni pripadnosti ter utrjevanju rabe slovenščine v javnem prostoru.

»Kaj je čitavnica? Čitavnica je narodna naprava, ktere namen je duha buditi in bistriti s podučivnim čitanjem (branjem) časnikov in knjig slovenskih pa tudi družih narodov, duha razveseljovati z ubranim petjem in s poštenimi igrami kakor v gledišču. Razloček med to in tako imenovano 'kazino' je ta, da čitavnica izobražuje ves narod tistega kraja, kjer je ustanovljena, kazina pa je le v prid samim udom, zato ker je dozdej vravnana v ptujem jeziku, kateri je pa večini prostega ljudstva neznan. V kazinah kraljuje ptuja beseda; čitavnica nasproti daje prvo mesto domači besedi, ne zaničuje pa nobenega družega jezika, zakaj modra je in dobro vé, da toliko móž človek veljá, kolikor jezikov zná. V čitavnici so od časa do časa poštene veselice; v nji se slišijo govori, kateri učijo ude svoje pravilno in čisto in gladko svojo besedo rabiti; tudi petje se ne zabi, zato ker je duša vesele družbe. Največi, najimennitnejši namen čitavnice pa je: izobraževati prosto

ljudstvo.«⁴ Zaključno misel dekana Antona Grašiča, predsednika po vrsti dvanajste slovenske čitalnice, ustanovljene avgusta 1864 v Ilirski Bistrici, ne velja razumeti dobesedno. »Naša čitavnica ima postavno podlago; nji se lahko pridruži brez pomislika vsaki duhovnik, urednik, obrtnik, rokodelnik in kmet,« je sicer ob odprtju celjske čitalnice poudaril Štefan Hočevnar.⁵ Toda vrata čitalnic so ostala zaprta za rodoljube, ki niso zasedali dovolj uglednega mesta na družbeni in socialni lestvici. »Prosto ljudstvo« se je čitalničnih prireditev morda lahko udeležilo, v čitalnice pa se praviloma ni moglo vpisati. V njih se je zbirala predvsem izbrana salonska družba, elitna manjšina, slovenski višji sloji, narodno zavedna inteligenca, mestna in tržna gospoda, obrtniki ter podeželski veljaki, premožnejši kmetje in duhovniki. Izjema so bile nekatere čitalnice na Primorskem.

Dr. Janez Bleiweis (1807–1881) je na čitalniški prireditvi v Ilirski Bistrici poudaril, da nekateri sicer mislijo, da so čitalnice podobno kot po laškem vzoru nastale kazine povezane samo z gospodo v mestih in trgih, ne pa s podeželjem, kjer biva slovenski narod, kajti kmečki človek potrebuje štiri stvari: »Prva je cerkev, kjer človek dobiva, kar mu je treba za blagor duše njegove, – drugo je šola, kjer mladina dobiva podučenje, da se človek loči od neumnega voleka, – tretje gosposkina kancelija, kjer dobiva človek pravico, kadar je išče, – četrto pa je čitavnica, ktera, ako je oskrbljena s knjigami in časniki, je od ene strani učilnica odraščanim ljudem, od druge pa dom poštenega veselja, kjer se pojó čedne domače pesmi, deklamujejo koristne ali zabavne stvari, igrajo male glediščne igre itd. – po vsem tem pa se širi omika národna po poti národni.«⁶

Narodno zavest, izobrazbo ter družabno in kulturno življenje so čitalnice krepile z *bésedami* (izraz za prireditve z igrami, recitacijami, petjem, koncertnimi točkami, govori in predavanji izvira iz češčine) in drugimi narodno-kulturnimi prireditvami za člane in vabljene goste. »Govorili so navdušeno, pelo se je krasno in vso dvorano je stresal nepopisljiv, viharen ter navdušen odmev,« se je ljudske veselice, ki jo je leta 1862 priredila mariborska čitalnica, spominjal pravnik dr. Josip

² Po: Etbin Henrik Costa, »Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic«, *Letopis Matice Slovenske za leto 1869*, Ljubljana 1869, str. 286.

³ Po: Ferdo Gestrin & Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana 1966, str. 141.

⁴ »Iz Bistrice na Notranjskem« (iz govora predsednika čitalnice dekana Antona Grašiča), *Novice*, 1864/33.

⁵ »Iz Celja 18. sveč.«, *Novice*, 1862/9.

⁶ Po: »Iz Bistrice na Notranjskem«, *Novice*, 1864/33.

Sernec (1844–1925). »Bilo je, kakor da bi se ljudje vzdramili iz globokega spanja; prevzela je ljudstvo narodna zavest, ki je že bila, rekel bi, okamenela, z elementarno močjo. Oduševljenost in radost sta rastle od stopnje do stopnje. Ljudstvo je našlo svoje narodno srce – med njimi tudi jaz.«⁷

Publika je navdušeno sprejemala, slovenski časniki so nekritično hvalili čitalniške bésede, na katerih so prevladovali amaterski nastopi. »In če tudi v gledaliških igrah ne more biti vselej vse izvrstno, vendar sega v srce, kar iz srca pride; kdor se vadi, se navadi; hudobne kritikarje pa tiramo – na Grintovec.«⁸ V resnici je večina točk imela diletantski oziroma amaterski značaj. Volja do nastopanja in domoljubni zanos sta bila zadosten dokaz odličnosti. Nastopajoči so poželi živahno odobravanje in ploskanje. Najbolj pomemben je bil narodnoprebudni učinek bésed; donela je rodoljubna patetika, ki je grela narodna srca. Prevladovala so pevske točke z domoljubno vsebino, med igrami pa komedije, burke, enodejanke, zahtevnejših iger ni bilo na programu. Na čitalniških prireditvah so se prvič preizkusili tudi bodoči profesionalni igralci in glasbeniki. Bésede so se ponavadi zaključile s plesom, tombolo in vesellicami.

Ustanovitev čitalnice 29. januarja 1863

V letu 1862 so se tudi meščani Kranja, Radovljice in Škofje Loke pripravljali na ustanovitev narodnih čitalnic. Maja 1862 so poskušali ustanoviti čitalnico v Radovljici.⁹ Bolj uspešni so bili v Škofji Loki, kjer je bila konec novembra 1862 ustanovljena sedma slovenska čitalnica.¹⁰

K slovesni *bésemi*, s katero je 23. novembra začela z delovanjem loška čitalnica, je »privrel« tudi »ves slovenski Kranj«. Dva dni kasneje je po Kranju krožila okrožnica (»Povabilo vsem domoljubnim mestjanom«), ki je meščane »v ognjevitih

besedah«¹¹ pozivala, naj ustanovijo svojo čitalnico. »Ker imajo v Ljubljani in po drugih slovenskih mestih že več časa čitavnice in so te dni tudi v Loki to društvo ustanovili, pa jo bodo tudi v Novem mestu, je ne smemo mi Kranjci odlašati.

Namen čitavnic je, da se domači po domače vedemo, to je, da beremo domače, pa tudi druge slovanske časnike, se pojejo domače pesmi, se v domači besedi govori kaj podučnega in kratkočasnega, pa se tudi kaka druga veselica obhaja, kakor letni čas nanese.

S tem pa, da za omiko in veljavo domačega jezika skrbimo, ne sovražimo nobenega družega, zato imajo čitavnice tudi kak pošten nemšk, lašk ali še drug časnik.

Preden pa položimo prošnjo za dovoljenje čitavnic naši sl. c. kr. vladi, moramo vedeti, koliko jih pristopi temu domačemu društvu.

Letno plačilo ne bo veliko. Zato podpišite se vsi častiti mestjani in mestjanke! Gotovo bodo se nam pridružili tudi domoljubi iz okolice naše. Marsikatera vesela ura nas čaka!

V Kranji na sv. Katarine dan 1862«

Pod okrožnico so bili podpisani: trgovec Konrad Pleiweis (1816–1865), trgovec, tovarnar sit in kranjski župan Konrad Lokar (Loker, Locker), lekarnar, mag. pharm. Karel (Dragomir) Šavnik (1840–1922), trgovec Matej Pirc (1824–1891) in gospa Katarina Florian, posestnica v Kranju.¹² Na okrožnico se je odzvalo 71 rodoljubov iz Kranja in okolice ter Ljubljane.¹³

⁷ Josip Sernec, »Moja mladost in študijska doba«, Spomini, Celje 2003 (prvotno izšlo 1929), str. 8.

⁸ »Iz Kranja 18. sept.«, Novice, 1865/38.

⁹ Po: »**«, »Iz Gorenškega 24. maja«, Novice, 1862/22.

¹⁰ Po: Ivan Prijatelj, »Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih«, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II. del, Ljubljana 1956, str. 164.

¹¹ Po: Božidar Vodusek, Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranji 1863–1893, Ljubljana 1893, str. 4.

¹² Po: Makso Pirnat, Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913, Spominska knjižnica, posvečena ob petdesetletnici vsem dosedanjim članom in sodelavcem, dobrotnikom in prijateljem, Kranj 1913, str. 7–8.

¹³ Konrad Pleiweis, Konrad Lokar, Karel Šavnik, Matej Pirc, Katarina Florian, Franc Mayr, Lambert Mayr, Janez Holzer, Tone Pečnik, Jan. Šlibar, Janez Mandelc, Peter Mayr, Janez Marenčič, Andrej Trebar, Franc Krisper, Juri Zavrl, Oton Detela, Karel Pec, Bogdan Lappain, France Blažir, Mat. Potočnik, Kr. Gasperini, Jan. N. Gonc, Tone Ješe, France Dolenc, Ferdinand Riedl vitez pl. Reitenfels, Tomaž Gregorač, Jožef Pollak, Janez Schiffrer, Andrej Vavken, cerkljanski župnik Andrej Bohinc, šenčurski kaplan Janez

Odziv na okrožnico je bil pričakovan. V Kranju so večinoma živeli narodno zavedni meščani, tudi posvetno in duhovno vodstvo mesta je bilo slovensko opredeljeno. »Na čelu duhovščine stoji tehant, katerega blago srce bije za svoj narod, na čelu mestjanov pa župan, kateri vé, da Kranj nima zastonj svojega slovenskega imena; tudi v ces. uradni imamo vrla možaka, ktera, spoznavata, kaj ustavni čas terja od vradnikov. Tudi med mestjani in mestjankami našimi nahajamo domoljubne srca, ktere navdaja duh Prešernov, ki čuje nad Kranjem, da se ne bo vlegla na-nj slana tiste 'kulture', ktera zamorjuje domačo omiko na domači poti.«¹⁴

Kranjska čitalnica je bila ustanovljena 29. januarja 1863 kot osma narodna čitalnica po vrsti.¹⁵ Ustanovnega občnega zbora v zgornjih prostorih gostilne Stara pošta¹⁶ se je udeležilo 24 članov, ki so za predsednika izbrali »iskrenega domoljuba in posestnika« Mateja Pirca (predsednik od 1863 do 1869), za tajnika Karla Šavnika, za »dnarničarja« (blagajnika) Konrada Pleiweisa, med odborniki sta bila kranjski župan Konrad Lokar in gimnazijski katehet Janez (Ivan) Globočnik (1824–1877). »Nadjamo se prav veselega napredka; že štejemo

Fotografija Mestnega trga z vodnjakom, pred 1883
(Gorenjski muzej v Kranju)

dokaj društvnikov, imamo mnogo časnikov itd.«¹⁷ Čitalnica se je naročila na 14 listov, med katerimi je bilo 6 slovenskih.¹⁸

Vzor za kranjsko in loško čitalnico je bila »matera slovenskih čitalnic«¹⁹ Narodna čitalnica v Ljubljani. Po njenih pravilih so se zgledovala pravila kranjske čitalnice. Pisana so bila v nemščini (»Statuten der narodna čitavnica in Krainburg«).²⁰ 30. novembra 1862 so jih Lokar, Šavnik, Pleiweis in Franc Dolenc (+1901) poslali deželni vladi v Ljubljano,²¹ ki jih je potrdila 16. decembra 1862.²² »Slavna c. kr. deželna vlada nam je že dovolila napravo čitavnice. Kdaj se bo odprla, bomo povedali ob svojem času, kadar bomo s stanovališčem go-

Koprivnikar, knjigovodja v Ljubljani Jožef Pirc, kupec v Ljubljani Vaso Petričič, duh. pomočnik Anton Mežnarc, duhovni pomočnik Matej Smolej, Franjo Jalen, kolarski mojster v Trzinu Fortunat Kurnik, I. Urbančič, Miha Pučnik, trgovec v Ljubljani Franjo Souvan ml., trgovec v Ljubljani J. Kušar, dekan Janez Reš, vodja normalke Miha Lazar, Lovro Krob, Ant. Skubic, Franjo Sav. Petrič, gimnazijski profesor Vekoslav Kanc, trgovec v Aleksandriji Leopold Jugovic, poštni odpravnik z Otoka Peter Avsenek, učitelj verouka Ivan Globočnik, M. Rooss, Ferd. Schrott, župnik v Kovorju Franc Vohinc, Oroslov Dolenc, kaplan Jaka Razpotnik, župnik Matevž Ravnikar, šolski vodja v Škofji Loki Ig. Eržen, Ferdo Urbančič, Janez Kunstel, R. Naglič, Jan. Guzelj, L. Cvek, J. Fabiani, France Prevc, baron Anton Zois, Ant. Kummer, dr. Janez Bleiweis, dr. Lovro Toman, Valentin Prešeren, župnik v Škofji Loki Prim. Remic in trgovec v Ljubljani Ferd. Souvan (po: Makso Pirnat, Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913, Kranj 1913, str. 8–9).

¹⁴ »#«, »Iz Kranja 26. aprila«, Novice, 1862/18.

¹⁵ Po mnenju Ivana Prijatelja naj bi bila kranjska čitalnica deveta slovenska čitalnica. Namesto občnega zbora je namreč upošteval datum preselitve čitalnice v lastne prostore (16. avgust), 23. julija pa je bila ustanovljena čitalnica na Ptuj (po: Ivan Prijatelj, »Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih«, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II. del, Ljubljana 1956, str. 178).

¹⁶ Stavba je bila tako imenovana, ker je bila zgrajena po letu 1770 kot poštna postaja.

¹⁷ Po: »Iz Kranja«, Novice, 1863/5.

¹⁸ Po: Božidar Vodusek, Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranju 1863–1893, Ljubljana 1893, str. 5.

¹⁹ Po: Božidar Vodusek, prav tam, str. 6.

²⁰ Arhiv Republike Slovenije, Deželna vlada v Ljubljani (pravi družtev), AS 68, arhivska enota 4851.

²¹ Po: Božidar Vodusek, Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranju 1863–1893, Ljubljana 1893, str. 4.

²² Po: Makso Pirnat, Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913, Kranj 1913, str. 26.

tovi,« je bralcem *Novic* sporočil dopisnik iz Kranja konec leta 1862.²³

Ljubljanska čitalnica je 2. februarja 1863 pripravila »Vodnikovo bésedo«, kranjska in škofjeloška čitalnica pa sta se v februarju odločili počastiti »našega največjega, edinega pravega pesnika«²⁴ dr. Franceta Prešerna (1800–1849), ki je zadnja leta življenja bival v Kranju.

Sveta maša v Prešernov spomin (zadušnica) v Kranju je bila 11. februarja 1863 ob 10. uri dopoldne, istega dne zvečer pa je škofjeloška čitalnica svojo tretjo bésedo posvetila Prešernu. »Prihodnje leto se misli v Kranji tudi praznovati Preširnov rojstni dan; gotovo bi naš največji pesnik zaslužil, da ga tudi Ljubljana praznuje,« je poudaril Fran Levstik (1831–1887),²⁵ ki je za »bésedo« v loški čitalnici napisal pesem »Na Prešernove smrti dan«.

Tudi kranjska čitalnica je začela s prirejanjem *bésed*. Na *bésedi* po veliki noči 1863 je bila čitalničina dvorana nabito polna, med vso domoljubno množico pa je kraljevala »židana volja«. Domači pevci so zapeli pet pesmi, s štirimi »krasnimi« pesmimi so sledili ljubljanski pevci, »domorodkinji« (rodoljubni Kranjčanki) pa sta nastopili z deklamacijami.²⁶

Ne glede na to, da je bila posestnica Katarina Florianova med ustanovitelji kranjske čitalnice, so bili člani kranjske in nasploh vseh čitalnic praviloma samo gospodje. Narodne dame in gospodične (žene in hčere članov čitalnice) so lahko sodelovale na čitalničnih prireditvah, v pevskih zborih, gledaliških skupinah. Nepogrešljive so bile tudi pri plesih, postrežbi in krasitvi čitalniških prostorov ob slavnostnih prireditvah.

Tudi na *bésedi* oziroma veselici kranjske čitalnice maja 1863 se je zbralo veliko članov in njihovih gostov. »Vsa častitljiva družba mestjanov in gostov, gospá in gospodičin je bila kot ena blaga družina. Prijazno pomenkovanje v mili domači besedi, lepo petje naših že dobro izurjenih pevcov,

mična deklamacija neke gospodične, tombola itd., vse se je v tako lepem redu vrstilo in družino kratkočasilo, da se je gotovo vsak zadovoljen povrnil na dom.« Prisotne je razveselilo naznanilo, da je »slavnoznani podpornik Slovanov«, utemeljitelj jugoslovanske akademije, džakovski škof Josip Juraj Strossmayer (1815–1905), uslišal prošnjo kranjske čitalnice in postal njen prvi »častni ud« (častni član). Strossmajerjevemu lastnoročnemu dopisu je bilo v podporo čitalnici priloženo darilo 50 goldinarjev. »Navdušeni slava- in živio!« so doneli preblagem, toliko rodoljubnemu gospodu, ki naj ga Bog ohrani in blagoslovi še mnogo mnogo let!«²⁷

Mlada kranjska čitalnica je lepo zaživela. Okrog velike noči 1863 je imela že 85 »udov« (članov), do konca leta pa je število naraslo na 113.²⁸ *Bésede* so lepo uspele, domoljubni gospodični sta prisotne razveselili z lepimi deklamacijami, prav tako pevci s petjem. »... ker je pesem jedro, okoli ktere se sučejo vse druge veselice čitavničine, je pač želeti, da bi dobili kakega učenika, ki je z dušo in telesom vodja pevcov!«²⁹

Čitalnica se je naročila na naslednje časopise: *Novice*, *Naprej*, *Slovenski glasnik*, *Slovenski prijatelj*, *Učiteljski tovariš*, *Zgodnja Danica*, hrvaški *Glasonoša*, nemški *Illustriertes Familienbuch*, *Pagne's Panorama*, *Reform*, *Stimmen aus Innenösterreich*, *Über Land und Meer* in *Volksfreund*.³⁰

Na občnem zboru maja 1863 so (po zgledu ljubljanske čitalnice) sklenili izdati 100 brezobrestnih delnic v višini 5 goldinarjev. Z njihovo pomočjo so želeli pridobiti sredstva za opremo čitalničnih prostorov z mizami in stoli, klavirjem in mizo za biljard. Vsak mesec so nameravali »izsrečkati« (izžrebat) po 4 do 8 delnic.³¹

Praznovanje pridobitve čitalniških prostorov 16. avgusta 1863

Sprva je čitalnica delovala v začasnih prostorih v prvem nadstropju Stare pošte, nato v Ge-

²³ Po: »Iz Kranja 20. dec.«, *Novice*, 1862/52.

²⁴ Po: »Iz Kranja«, *Novice*, 1863/5.

²⁵ Fran Levstik, »Beseda Ljubljanske čitalnice. Vodniku na spomin«, *Naprej*, 1863/10.

²⁶ Po: »Iz Kranja«, *Novice*, 1863/15.

²⁷ Po: »X«, »Iz Kranja 20. maja«, *Novice*, 1863/21.

²⁸ Po: Makso Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*, Kranj 1913, str. 29.

²⁹ Po: »Iz Kranja 5. april«, *Novice*, 1863/14.

³⁰ Po: Makso Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*, Kranj 1913, str. 50–51.

³¹ Po: »L.«, »Iz Kranja 14. maja«, *Novice*, 1863/20.

igerjevi hiši (rotovžu, Mesto št. 2, Spodnji trg 167, lastnik hiše je bil trgovec in kavarnar Kristijan Geiger).³² Čeprav naj bi v rotovžu »nekaj kranjski vojvodi prebivali«, ³³ se je 16. avgusta 1863 čitalnica preselila v nove prostore v sosednji Mayrjevi hiši (hiša v lasti Petra Mayrja st.,³⁴ Mesto št. 3, Spodnji trg 166), v kateri je bilo od 1846 kazinsko bralno in zabavno društvo.³⁵

V kazinsko društvo oziroma kazino so zahajali predvsem uradniki. Občevalni jezik v kazini je bila nemščina. Tudi mnogi kranjski meščani so za pogovorni jezik uporabljali nemščino. Kot se je spominjal rodoljubni zdravnik dr. Josip Vošnjak (1834–1911), ki je med bivanjem v Kranju (1858 do 1861) postal celo predsednik kazine in je zato lahko poskrbel, da je bil v njej na voljo slovenski častnik Novice, se je leta 1860 »začela zmerom bolj vzbujati narodna zavest in že smo se začeli o narodnih vprašanjih pogovarjati in prepirati«. ³⁶ Kazina je v tem času začela životariti. Zaradi pomanjkanja članov so jo leta 1866 opustili, prodali pohištvo in najeli majhno sobico za nemško »bralno društvo« (nem. *Leseverein*).³⁷

Kranjčani so preselitev čitalnice v Mayrjevo hišo praznovali z vsem bliščem in sijajem. Priprave na praznovanje, ki je 16. avgusta trajalo od 8. ure zjutraj do pozne noči, so vodili kranjski župan, predsednik čitalnice in njen odbor.³⁸

Odbor čitalnice je v *Novicah* objavil oznanilo: »Pol leta bo kmali preteklo, kar se je ustanovila v Kranji čitavnica. S slovesno besedo pa obhajati njeni rojstveni dan ni bilo pred mogoče, dokler nismo imeli dostojnega stanovanja. Vsem častitim družnikom kranjske čitavnice, vsem prijateljem naroda našega v Kranji in po deželi razglašujemo danes, da se bo čitavnica konec tega meseca preselila v bolj prostorno stanovanje, in sicer tje, kjer je dozdej 'kazina' bila. /.../ Prijazno toraj vabimo danes vse domoljubne kranjske mestjane, domoljube in prijatelje poštenega národnega napredka v okolici naši, da se obilno vpišejo v to domače društvo, in podpirajo blagi namen njeni, kakor nam je potrjen po pravilih sl. deželne vlade. Vabimo pa k slovesnosti naši tudi vse rodoljube slavenske: namestnik Bleda [op. na veliki šmaren 1861 in 1862 sta bili na Bledu narodni srečanja] nam je letos Kranj!«³⁹

Novice in *Naprej* sta se na široko razpisala o slovesnem dogodku. Podrobno poročilo pod naslovom »Iz Kranja 17. avg.« je v *Novicah* objavil dopisnik »Г.«,⁴⁰ v *Napreju* (list je izhajal od januarja do septembra 1863) pa je o »jako veličastni in prijetni« slovesnosti (»Iz Ljubljane«) poročal poročevalec »-l-« (najbrž urednik Fran Levstik).⁴¹ Kot je zapisal

desetih let se je okrepilo delovanje čitalnice, ki se je 1877 vrnila v Mayrjevo hišo. V osemdesetih letih je kazinsko društvo začelo nazadovati. Zaradi prezidave Dolenčeve hiše se je preselilo k »puščavniku« in se 1887 razšlo (po: Božidar Vodusek, *Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranji 1863–1893*, Ljubljana 1893, str. 9–10, in Josip Žontar, *prav tam*, str. 328 in 335).

Število članov kranjske čitalnice se v šestdesetih letih ni spreminjalo. Konec leta 1869 imela 112 (80 domačih in 32 zunanjih) članov (po: Etbin Henrik Costa, »Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic«, *Letopis Matice Slovenske* za leto 1869, Ljubljana 1869, str. 286).

Leta 1872 je bilo članov čitalnice 82, leta 1873 pa 86. Na začetku leta 1876 je bilo članov samo še 41. Konec leta 1877 je število naraslo na 72 (po: Božidar Vodusek, *prav tam*, Ljubljana 1893, str. 9–10).

³⁸ »Iz Kranja«, *Novice*, 1863/33.

³⁹ »Iz Kranja, 25. julija / *Narodne čitalnice* oznanilo«, *Novice*, 1863/30.

⁴⁰ »Г.«, »Iz Kranja 17. avg.«, *Novice*, 1863/34.

⁴¹ »-l-«, »Iz Ljubljane. 17. avgusta«, *Naprej*, 1863/66.

³² Po: Ivan Fugina, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1933*, Kranj 1933, str. 22.

³³ Po: »X«, »Iz Kranja 20. maja«, *Novice*, 1863/21.

³⁴ Peter Mayer je bil poleg dr. Karola Bleiweisa konec leta 1864 izvoljen za odbornika kranjske čitalnice (po: »Iz Kranja 25. dec.«, *Novice*, 1864/52).

³⁵ Po: Josip Žontar, »Meščanske hiše«, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939, str. 408.

³⁶ Po: Josip Vošnjak, »V Kranju 1858–1861«, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 60–61.

³⁷ Po: Josip Žontar, »V območju meščanskega liberalizma«, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939, str. 321.

Čitalnice so deloma nastale po zgledu kazinskih društev, ki so se v slovenskih mestih pojavila predvsem v prvi polovici 19. stoletja. Imela so nemški značaj, vendar so se v njih zbirali Nemci in Slovenci, kasneje pa so vanje zahajali samo Nemci in nemškutarji. Ustanovitelja kazinskega društva v Kranju sta bila Konrad Lokar in Fran Potočnik.

V razmerju med čitalnico in kazino v Kranju so se odsevale politične spremembe v habsburški monarhiji. Čitalnica je v prvem razmahu na začetku ustavne dobe prehitela kazino in simbolno prevzela njene (najbrž najete) prostore. Na začetku sedemdesetih let je čitalnica začela hirati. Iz Mayrjeve hiše se je preselila v Prevčevo hišo v Kokrskem predmestju (po domače: »pri Jahaču«). Zaradi pretesnih prostorov ni bilo mogoče prirejati gledaliških iger. Leta 1874 je oživelo kazinsko društvo. Kazini je dal na razpolago prostore trgovec Franc Dolenc (+1901), ki je bil v šestdesetih letih odbornik čitalnice (blagajnik od 1865). H kazinskemu društvu je pristopilo več članov čitalnice. Konec sedem-

kranjski dopisnik *Novic*, je bilo »vse od konca do kraja veličastno in pomenljivo«. Slovesnosti se je udeležil skoraj ves Kranj »ter pokazal, da je vreden zgodovinske imenitnosti in da je res drugo središče v kranjski Sloveniji«. ⁴² Prišlo je tudi veliko ljudi iz bližnje in daljne okolice, iz Ljubljane, Radovljice, Škofje Loke, Kamnika, Železnikov, Tržiča, Novega mesta, pa tudi Štajerske, Koroške, Istre, Hrvaške in Moravske.

Kranj je bil praznično okrašen. Na Stari pošti so bile razobešene narodne belo-modro-rdeče zastave (tribarvnica, nastala je 1848 iz barv kranjskega deželnega grba oziroma zastave Kranjske). Na Mayrjevi hiši sta viseli narodna in cesarska zastava. Slovesnost se je začela ob 8. uri v »lepo okinčani« dvorani. Tajnik čitalnice, mladi Karel Šavnik, »domoljub z dušo in telesom in izurjen govornik«, je izročil pevskeму zboru kranjske čitalnice, ki je štel 14 članov, ⁴³ pevsko zastavo v narodnih barvah. ⁴⁴ Šavnik je poudaril: »Slavno društvo! Z veseljem lahko zapazi vsak rodoljub, da se čedalje bolj širi narodno petje po domovini naše slovenske zemlje, kar nam veselo priča, da se čedalje bolj zbujata narodna zavest. Ni dolgo, kar se je ustanovilo tudi pri nas v Kranju društvo, ki se je namenilo posebno gojiti milo narodno petje. Vam čestiti gospodje, ki ste se udali temu namenu, izročam denes v imeni našega društva, kranjske čitalnice, to zastavo, katero boste nosili ob svojih izgredih. Nikdar je ne zapustite, ampak svétu kažite, da ste sinovi matere Slave. Prejmite zastavo v znamenje prirske zahvale, ker ste uže tolikrat naše društvo razveselili z milimi pesmami. Zagotavljam vas, da vam bode naša čitalnica vedno zvesta podpornica, da pridete do svojega prelepega namena in izpolnite svojo častno nalogo. Zmirom torej prepevajta mile narodne pesmi, da v vsacem srcu obudite ljubezen do naroda. Samo to vam priporočam, naj bode vedno zloga med vami, ki imate isto pošteno misel, isto srce. Ogibljite se razprtije zaradi malih reči, da iz iskric ne bode plamena, ki razdene vso hišo.« ⁴⁵ Zastava, ki so jo

izdelale in poklonile kranjske narodne gospe in gospodične, je služila tudi za društveni prapor. ⁴⁶

Trgovec Rajko Krisper je sprejel zastavo in jo izročil praporščaku (zastavonoši) Janezu Mandelcu, stolarju in posestniku v Kranju. Ta je nemudoma izpolnil obljubo, da bo zastavo »v krepki roci pred zborom nosil«. Na čelu velike množice se je podal na Labore, da bo z zastavo pozdravil pevski zbor ljubljanske čitalnice. Kranjski pevci so skupaj z županom Lokarjem in odborniki Janezom Holcerjem, Rajkom Krisperjem in dr. Edvardom Šavnikom ter podpredsednikom čitalnice Karlom Bleiweisom in njenim predsednikom, trgovcem Matejem Pircem odšli ljubljanskemu pevskeму zboru naproti. Župan Lokar je pevce pozdravil v imenu kranjskega mesta, Matej Pirc pa v imenu čitalnice. Praporščak France Vidic se je v imenu ljubljanskega pevskega zbora zahvalil za prijazen sprejem. Ljubljanski zbor je zapel *Naprej, zastava Slave* (avtorja Simon Jenko in Davorin Jenko, ⁴⁷ leta 1860 je bila prvič objavljena v *Slovenskem glasniku*, veljala je za slovensko himno in stalno točko »bésed« ⁴⁸), »zastavi pa ste se déle navskriž«. Kranjski zbor je zapel pesem *Hej rojaki* (Hej, rojaki ali Rojakom iz 1860, avtorja Fran Cegnar in Davorin Jenko), ljubljanski pa slovansko himno *Hej Slovani* (napev je po neki poljski mazurki 1797 priredil Poljak Mihael Kleofas Ogrinski, besedilo je 1834 napisal Slovak Samuel Tomášik, avtor slovenskega prevoda ni znan) »in pobratita se zbora med navdušenim klicanjem zbranega naroda 'živili' in 'slava'«. ⁴⁹

⁴² »F.«, »Iz Kranja 17. avg.«, *Novice*, 1863/34.

⁴³ Mdr. Peter Cebin, Franc Dolenc, Rajko Krisper, Ivan Lebar, Franc Lokar, Janez Mandelc, Simon Paternoster, Anton Pečnik, Andrej Petel(i)n, Matej Roos in Ferdinand Sajovic (po: Makso Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*, Kranj 1913, str. 32).

⁴⁴ Po: »F.«, »Iz Kranja 17. avg.«, *Novice*, 1863/34.

⁴⁵ »-l-«, »Iz Ljubljane. 17. avgusta«, *Naprej*, 1863/66.

⁴⁶ Po: Makso Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*, Kranj 1913, str. 26.

⁴⁷ Kapelnik in skladatelj Davorin Jenko (1835–1914) in notarski kandidat ter pesnik Simon Jenko sta bila leta 1863 vpisana v knjigo odličnih gostov kranjske čitalnice, poštini uradnik in pesnik Fran Cegnar (1826–1892) je vpisan leta 1864 (po: Makso Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*, Kranj 1913, str. 52–53).

Davorin Jenko, ki je bil rojen v Dvorjah pri Cerkljah, in Simon Jenko iz Podreče na Sorškem polju sta bila sošolca v prvem razredu ljudske šole v Kranju. Družila sta se tudi na Dunaju, kjer je nastala koračnica *Naprej, zastava Slave*. Na Dunaju sta tedaj študirala tudi Karel Šavnik in Janez Mencinger, ki je bil v sedemdesetih letih eden najbolj aktivnih članov čitalnice (njen predsednik 1872–1875 in 1877–1882). Simon Jenko je bil 1868 soustanovitelj in prvi tajnik čitalnice v Kamniku.

⁴⁸ Po: Ivan Prijatelj, »Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih«, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II. del, Ljubljana 1956, str. 145.

⁴⁹ »F.«, »Iz Kranja 17. avg.«, *Novice*, 1863/34.

Na hujanski gmajni so začeli pokati možnarji, ki so se oglašali pozno v noč. Družba se je napotila proti Kranju, pevci so med potjo prepevali. Ob prihodu v mesto so zastavi shranili v županovi hiši. Ob 11. uri je bila v farni cerkvi sveta maša, ki so se je udeležili vsi gosti. Pri maši so pevci iz Novega mesta peli slovenske pesmi. Opoldne so zastavi odnesli v čitalnico, kjer je na pevce čakala številna družba.

Ljubljanski pevci so prejeli trak iz dragocene moareja z izvezenima napisoma: »Naprej zastave Slave!« in »Domorodkinje kranjske národnim pevcem ljubljanskim«. »To je delo kranjskih domorodkinj pod vodstvom vrle umetnice gospé Ivane Škarjeve; reči moremo, da 'delo mojstrovino hvali'.« Županova hčerka, »ljubezniva« gospodična Marija Lokar, je trak pripela na ljubljansko zastavo: »Prosim vas, da sprejmite mali ta darek v spomin goreče zahvale, da ste prišli danes pozdravljat starodavno slovensko mesto kranjsko in malo čitavnico našo, kjer bomo slišali marsiktero naše srce ogrevajočo pesem. Ohranite nas v spominu in kodar koli hodi-te s svojo prelepo, s tem trakom ozaljšano zastavo, pomnite, da ste sinovi veličastne matere Slave, in da vaše geslo je 'Naprej zastave Slave!'« »Blagim domorodkam« se je v imenu ljubljanskih pevcev zahvalil gospod »R-r.«: »Ko bode s podnebja naše domovine svitlo solnce razlivalo blagodejne žarke na to zastavo, bode nam znamenje, da takisto mili so tudi vaši občutki, da nam bode takisto svetila tudi vaša krasota v lepo bodočnost matere Slave; kadar pa bosta proti črnim oblakom vihrala zastava in trak, podarjen iz vaših nježnih rok, bosta nam oznanovale, da so nemirne tudi vaše srca, ki čutijo z nami vred nemilo nevihto. Razodeti moram še eno misel, ki nas danes posebno vse navdaja, to je, da bode ta trak trdna vez med starim Kranjem in belo Ljubljano; da naši in vaši pevci – zakaj bi ne rekel tudi – pevke? stopijo združeni v kolo domačega petja, ki bode zložno donelo po vsi predragi domovini in klicalo in budilo slovenske hčere in sinove.« Pevci so zapeli udarno narodno budnico *Naprej, zastava Slave*. Sledili sta *Pobratimija* (Simon in Davorin Jenko, prvič izvajana 1860 na slovenski »bésedi« na Dunaju) in himna *Hej Slovani*.⁵⁰

Po končani slovesnosti so zastavi odnesli v Staro pošto, kjer je 142 oseb kosilo pri šestih dolgih mizah. Pevci so se razdelili tako, da se je ta ali ona

pesem pri prvi mizi zapela in potem pri vseh mizah ponavljala. Nad veselim društvom sta vihrali zastavi. Med obedom je predsednik Matej Pirc z navdušenimi besedami nazdravil cesarju Francu Jožefu I. Napitnici vladarju so sledile nove napitnice, »gotovo ni bil pozabljen nihče, kdor se trudi za blagost in omiko slovenskega naroda«. Po obedu je nad 60 zbranih pevcev zapelo *Hej Slovani*. Društvena zabava je bila za nekaj časa končana. Ljudje so se razkropili, nekateri so odšli k sorodnikom ali prijateljem, drugi so si ogledali mesto in okolico.

Ob 5. uri popoldne so se čitalničarji in gostje z zastavami podali na Prešernov grob, ki je bil okrašen z lipovimi venci, smrekami in praporji narodnih barv. »Kako so morali narodnega moža, pesnika ljudje jako čislati, vidimo iz tega, ker je bilo o tej priliki na njegovem grobu sto in sto zbranih, med katerimi jako mnogo kmetov.«⁵¹

Čitalničarjem so se pridružili prebivalci Kranja in okolice. Številna množica je na pokopališču čakala na začetek slovesnosti. Pevci so obstopili spodobno okrašen spomenik, zastavi so prekrižali pred grobom. Kranjski pevci so najprej zapeli pesem Frana Levstika *Na grobu dr. Preširna* (Na dr. Preširnovem grobu).⁵² Posebej za to priložnost nanovo uglasbeno pesem je v imenu celjske čitalnice poslal njen podpredsednik, narodno zavedni duhovnik Davorin Trstenjak (1817–1890) s pismenimi pozdravi: »Srčno me veseli, da se je tudi v starem častivrednem Kranju – nekdanjem slavnem sedežu kranjskih vojvod ustanovila čitavnica – ta lepa šola narodne omike. Kranj ni samo po svojih historičnih uspomenah slavno mesto, temoč tudi je veljavno in ugledno zavoljo izobraženosti svojih prebivalcev. Gotovo bode Kranj središče društvene-ga življenja krepkim Gorencem, in njihova narodna moč bode čvrsto delovala ne samo po romantičnem Gorenskem, temuč svitli žari domoljubja njihovega bodo se razširjali čez visoki Grintovec v rodovitne ravnine zeleno-svitile Savine in dereče Drave. Želim Vam toraj: Srečo dobro! /.../ Da pa za to odlično slovesnost vaše čitavnice tudi od Slovencev iz Štajarskega dobite cvetlice v sijajne vence, ktere so sple-

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ »-I-«, »Iz Ljubljane. 17. avgusta«, *Naprej*, 1863/66.

⁵² Prvič je bila prvič objavljena v *Novicah*, 1852, št. 54, prvič izvajana 3. julija 1852 ob slovesnem odkritju Prešernovega nagrobnega spomenika v Kranju, tedaj jo je uglasbil Gregor Rihar (1796–1863).

Kranj, razglednica z okrog leta 1900. Desno stoji stavba, v kateri je delovala Narodna čitalnica (Gorenjski muzej v Kranju)

tale nježne roke domoljubnih Kranjic, Vam pošljem dve pesmici. Ena pod naslovom 'Zagorska' naj Vam bode živa priča, kako narodno pesništvo še v tako zelenih naših hribih in žitapolnih dolinah lepo cve-té; – lep napev ji je zložil častitljivi prijatelj moj dr. Gustav Ipavc, slavnoznani kompoziter slovenski. – Druga lepa cvetlica je sicer izrastla na polji čuda-polne kranjske dežele, in dasiravno ji je že slavni pesnik dal zlahtnega duha dovolj, vendar pesem z napevom dobiva večje življenje.⁵³ Moj ravno imeno-vani prijatelj je tudi to pesem oblekel sicer žalobnim glasom, kakor ga išče zapopadek pesme same, ven-dar sem prepričan, da 16. velikega srpana v Kranji ne bodo obhajali narodnega praznika brez spomina na največjega pesnika slovenskega, katerega truplo počiva na mirnem pokopališču kranjskega mesta.«

⁵³ Poročevalec Novic omenja kot avtorja B. Ipavca (t. j. dr. Benjamina Ipavca, 1829–1908) in v nadaljevanju poročila citira dopis Davorina Trstenjaka, v katerem je naveden verjetnejši avtor napeva, dr. Gustav Ipavec (1831–1908). Benjamin Ipavec je tedaj kot zdravnik deloval v Gradcu, Gustav Ipavec pa v rodnem Šentjurju pri Celju, kjer je bil Davorin Trstenjak župnik od 1861 do 1868. Davorin Trstenjak in Gustav Ipavec sta bila prijatelja in sodelavca pri narodnem delovanju.

Sledil je govor predsednika kranjske čital-nice Mateja Pirca: »Tu na spominku beremo napis: 'Ena se želja je tebi spolnila, v zemlji domači da truplo leži'. Pač bridka beseda, da le 'ena' želja se je spolnila neumrlemu pesniku! Al ko bi zdaj vidil nas tū zbrane, gotovo bi rajsko vesel zaklical: 'Spolnila se mi je še druga srčna želja, da narod slovenski zaveda se, da živi!' Kličemo tedaj: Slava spominu Preširnovemu! – in 'slava – slava' se je razlegalo po Božji njivi.«⁵⁴ Po odpetih *Sveti noči*, ki so jo lju-bljanski pevci morali ponoviti, saj se je glasila »tako milo, tako otožno, da so si ljudje oči brisali«,⁵⁵ in Luni nadučitelja v Cerkljah na Gorenjskem in člana kranjske čitalnice Andreja Vavkna (1838–1898) je množica s solznimi očmi zapustila pokopališče. »Ni mi moč z besedo povedati, kako veličastna, kako ginljiva je bila slovesnost na grobu Preširnovem; dasiravno je bilo nad tisoč ljudi tū zbranih, je kra-ljevala vendar grobna tihota; vsa množica je bila za čas odmaknjena zemeljskim občutkom.«⁵⁶

⁵⁴ Po: »F.«, »Iz Kranja 17. avg.«, Novice, 1863/34.

⁵⁵ Po: »-I-«, »Iz Ljubljane. 17. avgusta«, Naprej, 1863/66.

⁵⁶ »F.«, »Iz Kranja 17. avg.«, Novice, 1863/34.

Ljudje so se napotili proti nekdanji nemški kazini oziroma novi čitalnici, kjer je bil zbran skoraj ves Kranj. Nad vhodom jih je pozdravljala transparent v domačih barvah z verzi Jovana Vesela Koseskega: »Pokažite svetu lik domače navade in misli / Biti slovenske krvi, naj bode Slovencu ponos.« Na stopnicah je bil transparent »Dobrodošli!« Vhod so krasile lipove veje in banderca. Tudi dvorana je bila okusno okrašena z domačimi, cesarskimi, avstrijskimi in bavorskimi banderi ter s cesarjevo, cesaričino, Vodnikovo in Prešernovo sliko (avtor slednje je bil slikar Ivan Frankè). Dvorano je »malal« domači, »svetu premalo znani malar« Bizjak.⁵⁷

Ob 8. uri so začeli zopet grmeti možnarji. V dvorani se je zbrala množica ljudi (okrog 300), prisotnih je bilo mnogo veljakov duhovnega in deželnega stanu, posebej številne so bile gospe in gospodične iz bližnjih in daljnih krajev. Mnogi so *bésedi* prisluhnili na mestnem trgu. Predsednik Pirc je začel z govorom, ki sta ga dopisnika *Novic* in *Napreja* v približnem povzetku vključila v svoje poročilo: »Slavno društvo! Tudi staro slovensko mesto Kranj, kjer je stala zibel marsikterega naših narodnih voditeljev, čulo je glas slovenskega zvona, ki se razlega po slovenski zemlji, ki nam doní iz slovenskega središča – iz Ljubljane; tudi naši rojaci se zavedajo, da se pretaka slovanska krí v njihovih žilah; tudi mi smo osnovali podružnico ljubljanskega središča; tudi mi imamo čitavnico! /.../ Vsak kraj, vsako mesto, vsaka dežela omaguje brez društvenega življenja; saj 'sloga jači, nesloga tlači'; države, dežele pešajo, ako sloge ni; celó posamezne družine propadajo, kadar manjka edinosti. Pač imamo društvenemu življenju ukrotiti še mnogo zaprek; posebno slovanska društva imajo težko nalogo. Le složnost spravi nas na trdnjše noge; gojimo, krepčajmo sedaj naše mlado dete, strezimo mu, da ne oslabí, temuč da bode dostojna sestra družim sestram po lepi slovenski zemlji, in dostojna hči stare veličastne matere Slave. /.../ Z zlatimi črkami bode vpisan današnji dan v zgodovino naše čitavnice. Ne sežem predelež, ako prerokujem našemu početju krepk napredek, če se ozrem v slavno društvo, ki se je danes tukaj zbralo. /.../ Da se pa tū smemo

zbirati, ne utrpim, da ne bi se zahvalil mogočnemu gospodarju, ki nam je poklonil ravnopravnost, in ki nam jo gotovo tudi ohrani; ne utrpim, da ne bi zaklical našemu pravičnemu, junaškemu vladarju, cesarju in vojvodu Francu Jožefu: slava! slava! slava! Držimo se svojega gesla: 'vse za vero, domovino in vladarja!' Ostanimo Slovani! Slovan je steber mogočne Avstrije. Ne zabimo svojih slovanskih bratov; delajmo složno; stojimo na pravičnem potu kakor sinja skala, in še pozni potomci bodo nam hvaležni!« Med govorom so večkrat zadoneli kliči »Živio!« in »Slava!«. Po predsednikovem »Slava cesarju« je po dvorani zagrmelo »Slava!«, na pomolih (altani) pa se je zasvetil bengalični ogenj, ki je razsvetlil mesto; možnarji so začeli hitreje pokati, ljudje so vzklikali »Slava, živio!«⁵⁸

Urednik *Novic*, zdravnik in poslanec v kranjskem deželnem zboru, »vodnik in učitelj slovenskega naroda«, »narodni oče«⁵⁹ in kranjski rojak dr. Janez Bleiweis, je prisotne nagovoril v imenu ljubljanske čitavnice:⁶⁰ »Pripoveduje se od mene, in pisalo se je že tudi, da hodim po Slovenskem čitavnice 'instalirat'. Pa kaj se je že vse pisalo! Saj je prav zdaj čas za take pravlice in 'fabule'. Vzrok mojega prihoda danes v Kranj, premili mi rojaci, ni tedaj instalacija; prišel sem, ker ste me tako prijazno klicali, v družini čitavnice ljubljanske, katero radostna dolžnost veže, da pozdravlja drago sestrico svojo kranjsko, in da ravno jez, kot zvest sin vašega mesta, presrčni Vaš pozdrav odzdravljam v imenu njenem. Oj! kako meni, kako vsem, ki smo prišli od blizu in deleč, srce veselja igra, ako se ozremo okoli in vidimo tako častljivo družbo meščanov in meščank tukaj zbrano, – ako vidimo, da je čitavnica vaša v posest vzela najlepše stanovanjske! Al ne temu se ni čuditi ne unemu; čisto naravno je oboje. Ako bi Kranjec in Kranjica bila zoper slovenščino, tedaj bi tudi moral biti sin zoper očeta, hči zoper mater; to pa bi bilo zoper četrto zapoved Božjo, zoper katero se noben pošten Kranjec ne pregreša. Ker tedaj iskreno ljubite svojo mater in jo spoštujete visoko, je tedaj tudi naravno, da ste jo posadili v najlepši dom. Res je, da ste nekoliko pozneje kot druge mesta slo-

⁵⁷ Eden članov družine sobnih slikarjev Bizjak oziroma Wislasiak: oče Franc Bizjak (1810–1880) ter sinova Edvard Bizjak (1841–1874) in Anzelm Bizjak (1837–1876), ki je bil tudi »umetni slikar« (po: Anton Koblar, »Slikarji v Kranju«, Gorenjec, 1913/52).

⁵⁸ »I.«, »Iz Kranja 17. avg.«, *Novice*, 1863/34.

⁵⁹ Po: »Beseda na čast dvajsetletnega truda g. dr. Janeza Bleiweisa, vrednika 'Novicam'«, *Naprej*, 1863/54.

⁶⁰ Njen prvi predsednik ljubljanski župan Mihael Ambrož je predsedstvo odložil zaradi kritik *Novic* in *Napreja*. Za njim je čitavnico od 1863 do 1881 vodil Bleiweis.

venske odprli čitavnico svojo; al tega vam nihče očitati ne more, kdor pozna razmere vaše. Pokazali ste z zmernim postopanjem svojim le, da niste silni, ampak miroljubni, da niste strastni, ampak prijazni. Verjemite mi, da to bode spoznala, prej ali pozneje, tudi kazinica kranjska in se pridružila vam, ki ne bote skrbeli samo za igro in ples, za tombolo in berilo, temuč bote skrbeli za dušno povzdigo v 'besedah' s sladkimi pesmami in mičnimi govori. Časi se spreminjajo pa s kolesom tem premogočnim se vrtil tudi človek in narod, dokler ne pride na pravo mesto svoje. Saj krí ni voda. Ako se ozremo v zgodovino kranjskega mesta nazaj, koliko se je že premenilo tukaj! Kaj bi se tudi kazina ne? /.../ Ni tedaj čuda, da nekdanje prvo mesto zemlje slovenske ima zdaj čitavnico kakor druge mesta slovenske; čudno bi marveč bilo, da bi je ne imelo. Avstrija naša podobna se mi zdí velikemu ulnjaku (bčelnjaku), kateri šteje mnogo panjov; panjovi so narodi različni, pa vsi so pod eno streho enega gospodarja. Kakor veliki polk bčelic istega ulnjaka mirno živi med sabo in ni treba, da bi klal drug drugzega, tako tudi narod ne naroda, pa ne brani naj se nebenemu, da slobodno kakor bčelica leta v svoj panj k matici svoji. Taki panjovi so nam čitavnice naše. Imate zdaj tudi vi čitavnico pod vodstvom veljavnih mož, katerim morete popolnoma zaupati. Gojite jo kot domače ognjišče, da se pri njem ogreva čedalje več domoljubnih src, pa taja tudi taci, ktere obdaja še led nemarnosti; ohranite jo kot središče, okoli kterega se zbere vse, kar si je na svoje tribarveno zastavo napisalo svete tri besede: vero, cesarja, domovino.« Bleiweisovemu govoru, pri katerem se je po mnenju dopisnika *Novic* resna beseda združila s kratkočasno, so sledili gromoviti vzkliki »Slava! in »Živio!«.

Za besedo je poprijel deželno- in državnozbornski poslanec dr. Lovro Toman (1827–1870), ki se je kot dr. Bleiweis vpisal med člane kranjske čitalnice. Tudi Tomanove, »v navadni svoji čarobni govorici« izrečene domoljubne misli so bile sprejete z navdušenjem, kar ni bilo presenetljivo, saj je Toman slovel kot izvrsten in odločen narodni govornik. »Ko se danes oziram po slavnem kranjskem mestu, na katero gledajo snežni velikani z očetom Triglavom, ktero opira sivobistra Sava; ktero trdno stoji na mogočni skali; ko se oziram in vidim, kako sijajno slovesnost danes obhaja; kako krasno poslopje odpira narodnemu društvu; kako marljivi so meščanje: v duhu vidim mogočno ženo – našo mater Slovenijo, ki se vrača v srce svoje zemlje. Če

je Ljubljana glava, Kranj je srce. Kaka radost mora nas navdajati, ko zvemo, da se giblje vse slovensko teló. Nje udje so že oživiljeni v Mariboru, v Celji, v Tolminu, v Gorici in Trstu in če je kaka žilica že mrtva, tudi v nji se gotovo ogreje krv. Da se pa to zgodi, moramo delati, obujati in ustanavljati čitavnice, knjižnice, učilnice narodu na korist in druge plodonosne društva. V rabo jemati in brez strahú braniti moramo navzgor in navzdol vse pravice, ki so nam po naravi in po državnem zakonu. Treba je, da prava narodna omika pride v nas, ker brez nje popolnoma opeša naše, nekdanj dobro materialno stanje, kakor vidimo, žalibog! pri naši obrtnosti. Bodimo marljivi vsak na svojem mestu, po svoji okolici. Zato vas prosim, vrle matere Slovenke! redite pošteno svoje otroke po običaji in v jeziku naših očetov in dedov; ve mile in ljube Slovenke! posnemajte Rozmanovo Lenčico [op. morda zaročenka in nevesta kralja Matjaža], ki je šla za starega očeta v boj nad Turka. Bojujte se z nasprotniki z vso milino in nježnostjo, ker vaša moč je nezmagljiva. Dragi mladeniči! delajte pridno, vedite se povsod na čast in slavo svoje matere. Vsi delajmo za dom! Ker smo danes pričo tako slavnega djanja, trdne ustanovitve tukajšnje čitavnice, moramo zahvaliti njene početnike, posebno gosp. prvosednika in odbornike! Slava, slava jim in hvala, da se moremo tukaj tako slavno zbirati in navduševati! Slava jim!«⁶¹

Sledil je »Pozdrav«, ki ga je posebej za ta večer sestavil »iskreni domoljub kranjski« gospod J. in »v prijetni besedi« predstavila gospodična Malica Gregoračeva (Malči Gregoričeva). Govornici so prisotni odzdravljali s »slavaklici«. Kranjski zbor je izvrstno zapel *God enakopravnosti* (besedilo Matevž Ravnikar Poženčan,⁶² napev Andrej Vavken). *Domovino* (besedilo Andrej Praprotnik,⁶³ Anton Nedvčed glasba) so morali ljubljanski pevci zapeti dvakrat. *Črnogorsko mater* je »deklamovala z navdušeno besedo« gospodična Pecova (najbrž sorodnica zemljiškoknjižnega uradnika Dragotina/

⁶¹ Po: »I.«, »Iz Kranja 17. avg.«, *Novice*, 1863/34.

Novice in *Naprej* sta objavila Tomanov govor v celoti. V *Napreju* je bil objavljen povzetek Bleiweisovega govora.

⁶² Župnik v Predosljah, pesnik in nabiralec narodnega blaga Matevž Ravnikar - Poženčan (1802–1864) je bil član kranjske čitalnice (po: Makso Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*, Kranj 1913, str. 70).

⁶³ Andrej Praprotnik (1827–1895) je bil leta 1863 vpisan v knjigo odličnih gostov kranjske čitalnice (po: Makso Pirnat, *prav tam*, str. 54).

Kranj, razglednica z začetka 20. stoletja. Desno je stavba, v kateri je delovala Narodna čitalnica (Gorenjski muzej v Kranju)

Karla Peca, dolgo časa edinega uradnika med člani čitalnice).⁶⁴ Tudi pesem *Triglav* po napevu Jurija Flajšmana/Fleišmana (1818–1874) so kranjski pevci zapeli tako lepo, da so jo morali ponoviti. S pesmijo *Kje dom je moj?* J. Skraupa je nastopil izurjeni pevec in skladatelj Andrej Vavken.

Na oder je stopil čitalnični tajnik Karel Šavnik. Predstavil je »dve po slovenskih napevih zloženi kadrilji«,⁶⁵ ki ju je kranjska čitalnica pripravila v čast »preslavnima rojakoma kranjskega mesta«, dr. Bleiweisu in predsedniku kranjske kmetijske družbe, slovenskemu industrialcu in podporniku kulturnega življenja Fidelisu Terpincu (1799–1875).⁶⁶ »Prejmite vi g. dr. Bleiweis ta posvečeni dar za znamenje iskrene zahvale zaradi neprecenljivih zaslug za slovenski narod, čegar pravice tako krepko zagovarjate uže skoraj četrt stoletja; prejmite, ker je vaše vodilo v boji za narodne pravice zmirom le ljubezen do domovine, Avstrije in cesarja,

ta posvečeni dar za znamenje trdnega zaupa in globocega spoštovanja; prejmite dar, vi preslavni gosp. prvosednik kmetijske družbe, ki ste umeten povzdigovalec domačega gospodarstva in obrtnosti, domoljub podpornik vsake domače naprave; ki ste tudi našo mlado čitalnico tako krepko podpirali, in pripomogli jej, da krepkeje napreduje, za znamenje srčne zahvale zaradi prevelikih podpor, ki nam so došle iz vaših premilih rok. Bog vaji ohrani in blagoslovi še mnogo let v blagost naše domovine, v blagost slovenskega naroda. Prosim vaju, kjer koli bosta čula mile glasove narodnih pesem, ki so v teh četverkah, da se blagovoljno spomnita kraja, kjer vama je nekdanj tekla zibelka, in kamor vaji vežejo najslajši spomini zlate mladosti; spomnita se svojih vrlih rojakov, kranjskih meščanov, katerim je ponos, da vaji, preslavna gospoda! katerih imena slové daleč po svetu, imenujejo svoja rojaka.«⁶⁷

Dr. Bleiweis se je »očitno ginjen« tudi v imenu Fidelisa Terpince, ki se »bésede« ni mogel udeležiti,⁶⁸

⁶⁴ Po: Josip Žontar, »V območju meščanskega liberalizma«, *Zgodovina mesta Kranj*, Ljubljana 1939, str. 321.

⁶⁵ *Kadrilja* (fr. *quadrille*): četvorka, iz Francije izvirajoč družabni ples s štirimi pari v plesni skupini; tudi glasba za ta ples.

⁶⁶ Fidelis Terpinč je bil svak Jožefa Skarje, poštarja v Kranju.

⁶⁷ Po: »-l-«, »Iz Ljubljane. 17. avgusta«, *Naprej*, 1863/66.

⁶⁸ Leta 1863 je Fidelis Terpinč poklonil »društvu za pirhe« državno obliko v višini 200 K (po: Makso Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*, Kranj 1913, str. 25).

zahvalil za dragoceno darilo in predrag spomin na ljubljene rojake. Končal je z besedami: »Nikoli še nisem plesal, pa mi tudi nikoli še ni žal bilo, da nisem plesal; al danes pa mi je, da ne morem prvi plesati svoje kadrilje!« Bleiweisovim besedam je sledil vesel hrup, glasbeniki so začeli igrati kadrilji.

Izkupiček od prodaje »narodnih« kadrilj je bil namenjen »uže zdavnaj zaželenej, našemu slovstvu tako zelo potrebnej 'slovenske matici'« (t. j. Slovenski matici).⁶⁹ Kadrilji sta bili v 300 izvodih natisnjeni v »kamnotiskarnici« ljubljanskega tiskarja Jožefa Blaznika, ljubljanski »bukvovez« in kranjski rojak Ignacij (Nace) Klemens pa je izdelal »okusne zavoje« iz svilenega žameta, z vezmi v slovenskih barvah in zlatim napisom: »Čitalnica kranjska g. dr. Bleiweisu – Fideliju Trpincu«. »Zavoj kadrilje 'Spominke', gosp. dr. Bleiweisu posvečene, nosi zvun lepega napisa v domačih barvah, sliko kranjskega mesta; one 'pomnice' gospodu Trpincu podarjene pa sliko fužinskega gradu.«

Ljubljanski zbor je zapel *Milenko, Hej Slovani* pa pevci obeh zborov, katerim so pritegnili vsi prisotni. Poročevalec Novic omenja, da so se ljubljanski pevci izvrstno izkazali, a tudi kranjski zbor se je »vrlo obnašal, dasiravno je še na mladih nogah«. Ljubljanski zbor je vodil Leopold Bélar, kranjskega pa Andrej Petelin.

Po uradnem delu »bésede« se je začel ples, ki je trajal do petih zjutraj. Nekdanji častnik, poštar v Kranju Jožef Skarja je čitalnici prijazno odstopil eno svojih sob. Med plesom v dvorani se je v drugih sobah začela nova *béseda* za gospode, ki niso plesali. Vrstili so se zanimivi govori in razne napitnice. Posebno velikokrat je napil »dobro skušeni govornik«, kanonik Dragotin Simandl (1828–1864), »naš koroški sosed, mnogocenjeni pisatelj slovenski«. »Tu je kraljevalo nedolžno veselje blizo do polnoči. Tovarš je tovarša objemal, ki ga že dolgo vidil ni; spominjalo se je vrednih sinov domovine, ki jih že krije črna zemlja; spominjalo se je bratov, ki v krvavi razprtii na severu živé in žele se jima je blagi mir; spominjalo se je sploh Slovanov.«

⁶⁹ Slovenska matica: vseslovensko založniško, znanstveno in kulturno društvo. V tem času so potekala intenzivna prizadevanja za njeno ustanovitev, zasnovana je bila 1863, njena pravila so bila potrjena 1864, občni zbor pa je bil 1865.

Bésedo so s prisotnostjo počastili kranjski dekan Janez Reš (+1874), namestnik kranjskega okrajnega glavarja, komitatni predstojnik Logar in mnogo drugih uradnikov, duhovnih in posvetnih gospodov in veljakov. Pismeni pozdravi so prispeli iz Celja, Ribnice, Vipave in drugod, ljubljanska in škofjeloška čitalnica sta poslali svoje odbornike.

»Kranjci! lepo ste pokazali, kaj zmore domoljubje in bratovska ljubezen! Na trdni sinji skali stojiš, Kranj! na trdni sinji skali pa stoji tudi tvoja zvestoba do vere, vladarja in domovine! Stari Kranj! pomni včerajšne veselice, pomni včerajšnjih obljub, pomni včerajšnjih govorov: in zvesti smo si, da pozni unuki ponosno pomnili bodo tudi tebe in tvoje zdaj še mlade, pa na trdnih nogah stoječe čitavnice. Še enkrat tedaj: presrčna hvala in slava vam!«⁷⁰

»Zlet« 13. septembra 1863

13. septembra 1863 je kranjska čitalnica napravila »zlet« (izlet) z glasbo in petjem v Velesovo, ki se je spremenil v »pravi ljudski shod«. ⁷¹ Čitalničarje so med potjo pozdravljali okolišnji prebivalci. Med mašo v Velesovem naj bi čitalnični pevci prisotne ganili s prelepim petjem. Za kosilo na vrtu Godelmanove gostilne je bil postavljen šotor iz lipovih vej. Za sprejem čitalničarjev je bil zlasti zaslužen domačin Mat. Danič (najbrž trgovski potnik Matevž Danič). Napitnica je sledila napitnici. Družbi okrog 60 mož, gospa in gospodičen sta se pridružila župnik Rant in kaplan Franc Pustavrh (1827–1871)⁷² ter 8 kmečkih gospodarjev iz Stiške vasi. »Nepopisljivo je unelo srce vsacega nas, ko je slišal iz ust prostega kmeta, da se lepo zaveda svoje národnosti. Da je vrle domačine naše društvo radostno sprejelo, mi ni treba dostavljati. Tako veseli združeni smo bili vès čas, dokler se je solnce skrilo za gore.«⁷³

Prešernova béseada 13. decembra 1863

Z *bésedo* »na spomin godu nepozabljivega prvaka slovenskih pesnikov« dr. Franceta Prešerna

⁷⁰ »Г., «Iz Kranja 17. avg., Novice, 1863/34.

⁷¹ Po: Božidar Vodušek, *Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranju 1863–1893, Ljubljana 1893, str. 7.*

⁷² Franc Pustavrh je bil kaplan v Velesovem od 1859 do 1867, ukvarjal se je tudi s slikarstvom (po: Janko Polec, »Pisma Franca Pustavrha in Ivana Franketa Edvardu Strahlu«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1931, str. 51).

⁷³ Po: »X«, »Iz Kranja, 14. sept., Novice, 1863/38.

v nedeljo 13. decembra 1863 je kranjska čitalnica prehitela naznanilo Frana Levstika, da bo *béseda* v Kranju februarja naslednje leto. Odbor čitalnice je na *bésedo* povabil vse člane kranjske in drugih čitalnic.⁷⁴

Bésedo je začel predsednik čitalnice Matej Pirc, ki je naznanil pozdrave Južnega sokola. »Goddovni govor neumrlemu Prešernu na spomin« (predavanje) je pripravil tajnik čitalnice Karel Šavnik. »Zbor je radostno slušal tehtne besede, ki so navdušenemu govorniku kaj gladko tekale; vidilo se je, kaj zmore lepa domača beseda, in kako povzdiga srca za domače svetinje unete.« Pevski zbor pod vodstvom učitelja Petra Cebina je zapel Prešernovo *Strunam*, Poženčanovega *Starega Kranjca* pa gospod Mandelc in si prislužil vsesplošno pohvalo. Prešernovo balado *Lenora* je recitirala gospodična A. G. »Znalo se je govornici, da ima slovensko besedo popolnoma v oblasti, in dala je lep izgled, naj se slovenske gospodične ne sramujejo maternega jezika, ki se posebno v vezani besedi tako milo glasi!« Domovino je izvedel zbor. Prešernovo Novo pisarijo sta predstavila gospoda D. Š. in D. P. »ter obudila nam željo, da se tudi pri nas vpeljejo gledišne igre v domači besedi,« kot jih je prirejala ljubljanska čitalnica. Po *bésedi* je sledila tombola. »Tombola nikakor sicer ne budi duha; al naše veselice dozdej še niso tako razvite, da bi ji mogli slovó dati. In tako to veselico vpišemo v zlato knjigo čitavnice naše!«⁷⁵

Čitalnica je v letu 1863 priredila osem *bésed*, dve med njimi sta bili dve slovesni. Naročena je bila na 22 listov. Na občnem zboru 27. decembra 1863 so izvolili odbor za naslednje leto, »dnarničar« pa je predložil račune. Premoženje čitalnice je znašalo 384 goldinarjev in 84 krajcarjev. Po občnem zboru je bila »mala *béseda*«. Na občni zbor in »malo *bésedo*« so bili vabljeni vsi domači in zunanji udje čitalnice.⁷⁶

Vodnikova *béseda* 31. januarja 1864

Januarja 1864 je čitalnica priredila tri *bésede* s plesom (10., 17. in 31. januarja). Slednja je bila posvečena 106. obletnici rojstva Valentina Vodnika in prvi obletnici čitalnice. Med gosti od blizu in daleč je bil tudi dr. Lovro Toman s soprogo in bratom Iva-

nom Tomanom. Dvorana je bila okrašena s slikami slovanskih veljakov in »doprsnico Vodnikovo«, t. j. z Vodnikovim doprsnim kipom, obdanim s slovenskima zastavama in bršljanom. Nad okni in vrati so bili napisi z verzi (izreki) slovenskih pesnikov »v domačih barvah«:

»Ne sina ne hčere po meni ne bo,
Dovolj je spomina, me pesmi pojó!
Vodnik. [op. iz pesmi Moj spominik]

Budite s petjem svoj sorod!
Naj se v omiko ženo
Obhajaje veseli god
Slovenije oživljene! **Slomšek.**

Če nam je omika mati,
in sloga nas pobrati,
Večna bo Slovencev čast.
Virk. [op. Jožef Virk, Slava Slovincem]

Vremena bodo Kranjcem se zjasnile,
Jim mil'še zvezde kakor zdaj sijale.
Prešeren. [op. Sonetni venec]

Narod smo čvrst, in čutimo
V žilah zmaglavno krepoto;
Svete so naše reči,
Prava podpora je Bog!
Podgorski. [op. najbrž Luka Svetec]

Cenite vrednosti scer roda sedanjega tud';
Kdor zaničuje se sam, podlaga je tujčevi peti.
Koseski. [op. Jovan Vesel Koseski, iz pesmi Bravcem Novic h koncu leta 1847]

Svobodnega duha, edin'ga srca,
Da narodnost naša,
Beseda da naša
V deželi domači za trdno veljá!
Dr. Toman.«

Bésedo je v predsednikovem imenu začel tajnik Šavnik »z izvrstnim govorom o pomenu tega dné; omenivši zaslug Vodnikovih in drugih po Vodniku izbujenih možakov je sklenil ginljivi govor svoj s 'slava' našemu cesarju! in 'slava, slava' je odmevalo po dvorani«. *Bésedo* je zaključil dramatični prizor Janeza (Ivana) Bilca (1839–1906) Vodnik, Linhart in Zois ali Slovenija oživljena (op. leto poprej je bil Bilčev dramatični prizor izveden na »Vodnikovi

⁷⁴ Po: »Iz Kranja«, Novice, 1863/48.

⁷⁵ Po: »V Kranji, 16. dec. +«, Novice, 1863/52.

⁷⁶ Prav tam.

bésedi« v ljubljanski čitalnici), »ker je loški orhester bil zadržan se udeležiti besede«. »V mični tej igrici se je posebno odlikoval gosp. D. P., predstavlja Zois; pokazal je lepo, da ima v oblasti slovensko besedo in da živo čuti, kar govori.« Sledil je ples, ljudje so se po sobah zbirali v skupine, prepevali pesmi in nazdravljali. »Petje radoljskih pevcev je bilo posebno lepo; le škoda, da izvršni pevci tudi pri besedi niso pomagali.« Vrstile so se zdravice. Dr. Toman je v zdravici okrajnemu predstojniku Logarju poudaril, »kako uradnik lahko na prid naroda uraduje pa tudi dolžnosti do svojega cesarja izpolnjuje itd.«. Logar je ganjen odzdravil na napitnico. »Ko je zarja jutranja objemala snežnike, smo zapustili veselí kraj, želé, da čitavnica krepko napreduje, ter nam čez leto in dan o drugi obletnici podari še večje število cvetlic odgojenih na domačem vrtu!«⁷⁷

7. februarja je bil v čitalnici ples, 28. februarja in 13. marca *béseda* ter 17. aprila *béseda* s plesom. Vsaka »veselica« se je začela ob sedmi uri zvečer, posebnih vabil ni bilo, v primeru sprememb pa bi bili čitalničarji obveščeni v *Novicah*, je poudaril odbor čitalnice, ki je prijazno opomnil zunanje člane, naj poravnajo članarino za preteklo leto pri blagajniku Konradu Pleiweisu – »prosimo tudi vse gosp. družnike, kateri imajo knige iz čitavnice za domače branje izposojene, naj jih kmali nazaj pošljejo.«⁷⁸

Béseda s plesom 17. aprila 1864 je bila odpo-vedana, saj je čitalnica želela maja pripraviti slovesno *bésedo* z gledališko igro.⁷⁹

Sprejem Južnega Sokola 29. junija 1864

29. junija 1864 je čitalnica v Kranju gostila člane Južnega sokola, ki je bil ustanovljen po češkem zgledu 1. oktobra 1863 v Ljubljani. Program obiska »prvega narodnega gimnastičnega društva« je bil objavljen v *Novicah*: ob 9. uri dopoldne sprejem Južnega Sokola na Laborah, ob 11. uri maša v župnijski cerkvi, ob 13. uri kosilo na Stari pošti, ob 17. uri telovadba in ob 20. uri slovesna *béseda* z gledališko igro *Pravda*.⁸⁰

Ob 9. uri zjutraj so se odborniki čitalnice s pevsko zastavo podali na Labore Južnemu sokolu naproti. Po prisrčnem pozdravu so se odborniki, starosta narodno-telovadnega društva Južni sokol dr. Etbin Henrik Costa (1832–1875) in druga ljubljanska gospoda odpeljali v mesto. Sokoli so se napotili peš. »Bilo je veselje gledati lepo četo. Najpopred zraven kranjske zastave prelepa zastava Sokolcev s trakom, ki na daleč kaže pomenljive besede: 'Ljubljanske Slovenke Južnemu Sokolu.' In zatem okoli 80 Sokolovcev v mični in kaj pripravnih obleki. Hlače in jopič iz ruskega platna, rdeče srajce, okrogli sivi klobuki s sokolovimi peresi in v tej obleki zale podobe, – to mora biti prijetno očesu. Rdeče srajce pa so bile prav posebno vidne zavoljo tega, ker so jopiče nosili obešene čez levo ramo. Tako so šli najpopred do stare pošte; njihovi godci pa so jim godli prijetni sokolski marš.« Ob 11. uri je bila v farni cerkvi maša, na kateri so peli Sokoli. Cerkev, »ki jo sicer tudi 'gospôsko' imenujejo«, že dolgo ni bila tako polna. Po maši so zastavi spravili v čitalnico ter se razšli po mestu.

Ponovno so se zbrali na kosilu v Stari pošti. Sokoli in kranjski meščani so bili prav dobre volje, zdravica je sledila zdravici, igrali so kranjski godci. Dopisnik *Novic* na kratko omenja govornike. Dr. Etbin Henrik Costa je napil kranjskemu mestu in predsedniku čitalnice Pircu. Ta je pozdravil Južne sokole in se jim zahvalil za prijaznost, ki so jo s prihodom izkazali kranjski čitalnici. Šavnik je nazdravil »vrlemu sinu kranjskega mesta« dr. Janezu Bleiweisu, ki se je zahvalil z daljšim govorom. Bleiweis je pri omembi Južnega sokola in ljubljanske čitalnice poudaril: »Zdi se mi sokol ljubljanski kakor mož, in čitavnica kakor žena njegova. Krepák mož in brihtna žena, to je srečna poroka; zato je želeli, da se kmalu sklene več takih možitev, da tudi slavna čitavnica kranjska in vsaka čitavnica slovenska dobi krepkega moža sokola.« Ob koncu govora je Bleiweis napil v čast slogi in v dokaz njene potrebe povedal »mično priliko«: »Hudo je udarjal v starodavnih časih sovražnik na neko okolico, pa krepko so se mu ustavljali prebivavci njeni in malo je mogel opraviti. Pade pa seme razprtije med vojskovodje braniteljev in požene žalosten kal. Razdeli se vojskovodstvo in pravega poglavarja ni bilo več. Pa še to ni bilo najhujše. Mesto da stopi tabor s taborom v prijateljsko zvezo, počne en tabor braniteljev črniti drugi tabor, podtikati mu nečiste namene in podkopavati njegov upljiv. Iz tovarša mu postane sovražnik. Pravi so-

⁷⁷ Po: »I«, »V Kranji 1. sveč«, *Novice*, 1864/6.

⁷⁸ Po: »Iz Kranja. Oklic«, *Novice*, 1864/1.

⁷⁹ Po: »Iz Kranja 9. aprila (Iz čitalnice)«, *Novice*, 1864/15.

⁸⁰ Po: »Iz Kranja 19. junija. (Poziv iz čitalnice)«, *Novice*, 1864/25.

vražnik pa med tem ni rok križem držal, ponovil je svoje napade, in to z večjo silo ko popred. Junaško sta se sicer branila oba tabora vsak na svojem mestu; ali razdeljena drug od drugega, brez prijateljskega dogovora, brez edinosti v vodstvu sta bila pobita oba. Nesloga jim je skopala grob!⁸¹ Prisotnih so se živo dotaknile Bleiweisove besede, ki so letele na razkol v slovenskem taboru (med prvaki in skupino okrog Levstika).⁸² Kot je poudaril poročevalec *Novic*, bi si jih moral zapomniti vsakdo, ki se podaja na spolzko in pogubno pot nesloge.

Zdravici načelniku Južnega sokola dr. Costi je sledil govor o oblačilih Južnega sokola. Ker govornik ni vsega prav zadel, ga je načelnik Južnega sokola nekoliko podučil. Z navdušenjem je bila sprejeta zdravica škofu Josipu Juraju Strossmajerju. Zdravica je bila namenjena tudi zagrebškemu pevskega društvu Kolo, ki je na slavnost poslalo svojega predstavnika. Zastopana je bila tudi loška čitalnica. Kosilo je bilo končano ob 15. uri.

Uro pozneje se je vsa družba podala na pokopališče, h grobu pesnika dr. Franceta Prešerna. Zbrala se je velika množica ljudi. Nagrobni spomenik je krasil venec. »Nekakošen svet občutek se je polastil src vseh pričujočih na tem kraju, ki je odločen miru rajnkih in solzam živčih.« Zastavnika z zastavama sta stopila vsak na eno stran nagrobnega spomenika, Sokoli so se postavili »v red« in pozdravili grob. Dr. Costa je »z ginljivo besedo« govoril o pesnikovih zaslugah. »Ko izgovori, stopita k grobu dva Sokolovca: eden mu vtakne šopek cvetic v grob, eden pa položi tjè lipov venec.« Gospod Pouk (morda občinski odbornik prof. Janko Pajk, 1837–1899, ki je od 1864 do 1866 poučeval na gimnaziji v Kranju) je nastopil s spomenico (*Prigodnico*) pesnika Janeza Bilca.

Zbor je zapel *Molitev* (avtorja Simon in Davorin Jenko, znana je tudi kot *Slovanska, Slovenska, Slavenska himna*). Sokoli so znova pozdravili grob, množica je ganjena zapustila pokopališče. Sokoli so se z godbo podali skozi mesto na vojaško telovadnico pod Gaštej (na t. i. Gaštejski gmajni na desnem

bregu Save, med mostom, Savo in železnico). »Tù so pokazali resnično veliko izurjenost v najtežjih delih telovadstva; pričujoči so z občno in glasno pohvalo sprejeli te vaje. Tu je bilo ljudstva vseh stanov, da je bilo vse črno, ki je od blizu in daleč in celó gori z roba šmartinškega gledalo gimnastično umetnost predragih gostov naših ljubljanskih.« Sokoli so po prvi javni telovadbi v Kranju odšli pred čitalnico, kjer so shranili zastavi, zapeli *Naprej, zastava slave* in se razšli.⁸³ Telovadnega nastopa Južnega Sokola se državni in deželni uradniki niso smeli udeležiti.⁸⁴

Čitalniški oder

Ob osmih zvečer so se ljudje začeli ponovno zbirati v lepo okrašeni čitalnični dvorani. Slovesna *béседа* se je začela ob pol devetih. V programu sta nastopila ljubljanski čitalnični zbor pod vodstvom češkega glasbenika Josefa Fabianija (*Slavska domovina* in *Na ples*) in kranjski čitalnični zbor pod vodstvom Petra Cebina (*Mornarjevo zaupanje*, *Puško na klin* in *Večerni zbor* – iz opere Konradina Kreutzerja in Friedricha Kindsa *Das Nachtlager von Granada*). Peli sta tudi gospodični Konceva in Pecova (dvospev *Brodar*), z lastno skladbo *Ljubav do doma* se je predstavil Vojteh Valenta (1842–1891), pevec in dirigent zbora ljubljanske čitalnice. »Komična godba Sokolovcev je radovala društvo nad vse, ker vpletala je med miločno petje venec prijetne šale. Pa ne samo godba bila je komična, komična bila je tudi obleka, fizionomija in vedenje godcev, ki tudi najbolj čmerne mizantropa morajo prisiliti v smeh.«

Ta večer se je v kranjski čitalnici prvič igralo. »Namen vsake čitavnice je napredek vsakoršnji; posebno pa ta namen vé izpolnovati kranjska čitavnica. Prepričal se je namreč nevtrudljivi njeni odbor, da treba čitavnici ne le petja, deklamacij, plesa itd., ampak da je tudi gledališče živa potreba društvom, ki imajo namen narodne omike. Napravila si je za to kranjska čitavnica prav ličen oder za gledališčne igre, ki se imajo pa zdaj vrstiti z družimi veselici. Kaj pripravno je narejen z lahko pre-

⁸¹ Po: »+« (Globočnik Anton), »Iz Kranja, 30. jun.«, *Novice*, 1864/27.

⁸² Po: Ivan Prijatelj, »Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih«, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II. del, Ljubljana 1956, str. 191.

⁸³ Po: »+« (Globočnik Anton), »Iz Kranja, 30. jun.«, *Novice*, 1864/27.

⁸⁴ Po: Majda Žontar, »Razvoj kulturnih društev na Gorenjskem 1860 do 1914«, *Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914, katalog razstave, Gorenjski muzej v Kranju*, 1980, str. 52.

makljivimi prepahami (kolisami), ki izbo, ko bi trenil spremené itd. Malarija je okusna in ne krha nikakor enoličnosti z prelepo dvoranino malarijo; zato gré tu očitna hvala malarju gosp. Egartnar-ju, ki res zasluži podpore v svoji umetnosti, kajti mož je, ki res ume svoje delo.« Premične gledališke kulise je poslikal domači slikar in član čitalnice Jožef Egartner ml. (1833–1905).⁸⁵ Kranjska čitalnica si je oder dala zgraditi med prvimi čitalnicami na Slovenskem.⁸⁶

Uprizorili so igro Rodericha Benedixa *Pravda*, ki jo je poslovenil gimnazijski katehet Janez Globočnik. V njej je nastopilo šest članov kranjske čitalnice. »Igravci igrali so v občno pohvalo. 'Matič' in 'Vrbovec' sta izvrstno zadéla značaje svojeglavih, trmastih sosedov; doktor 'Zavijač' pa je bil v resnici zvijač od nog do glave; tudi jetničar 'Strah' je vrlo vršil svojo nalogo. Ostale role so manjše pomembe. Glediščne igre so tedaj pričete; zimski čas bode gotovo prinesel več tacih veselíc kranjski čitavnici.« Po *bésedi* je bil ples, ki se je zavlekel pozno v noč. Sokoli so se ob 2. uri zjutraj vrnili v Ljubljano, »nam je pa ostal na-nje prevesel spomin in zato jim še enkrat s presrčnim pozdravljanjem kličemo: Na zdravje!«⁸⁷

Ustanovitev podružnice Južnega Sokola 20. avgusta 1864

Mlajšo čitalniško generacijo pod vodstvom trgovca Leopolda Jugovica (+1877) je navdušil obisk Južnega sokola v Kranju.⁸⁸ Zato je bila – tudi v skladu z željo, ki jo je konec junija izrekel dr. Bleiweis – 20. avgusta 1864 ustanovljena kranjska podružnica Južnega sokola. Štela je 19 članov.

Ljubljanski sokoli so se odzvali na povabilo k *bésedi*, ki jo je kranjska čitalnica priredila 28. septembra 1864 (zaradi požara 26. septembra je bila prestavljena za dva dni).⁸⁹ Program je bil naslednji: Škraupova *Staročeska*, samospev Miroslava

Vilharja *Srcu*, samospev Gregorja Riharja *Peričnik*, samospev in zbor Benjamina Ipvavca *Napitnica* ter veseloigra s petjem v enem dejanju *Starost in slabost* (op. nemška veseloigra, poslovenil J. Drobnič). Pesem *Peričnik* je gospodična Marija Konc zapela tako »mično«, da jo je morala ponoviti. Igra *Starost in slabost* naj bi se »dovršila tako izvrstno, da od diletantov kaj več gotovo nihče zahteval ne bo«. »Prvak bil je gosp. M. [glede pripis s svinčnikom v izvodu *Novic* v Študijski knjižnici v Kranju naj bi bil to tisk. poslovodja Leopold Mikuš], igravec majorja, komičen v vsaki stopnji. Vpletal je v igro tudi neko pesem, ktera je pravo zrkalo sedanjosti. Vsaki stavek bil je z gromovitim ploskanjem in pravoklici sprejet. Pa tudi gosp. P. [morda Dragotin Pec, prav tam], igravec stotnika, se je tako vedel, da ga ne bo kmali kdo prekosil. Z eno besedo: igravci kakor tudi pevci, ki so med igro peli, so vsi prav dobro rešili svojo nalogo. Vidivši pa danes pri M. G. [morda posestnica Marija Götzl], da imamo tudi v gospodičnih zdatnih moči za gledišče, nas je ta igra še tem bolj razveselila. Obljubile so nam tudi druge gospodične, da bodo prihodnjič stopile na glediščni oder. Prav tako, drage domorodkinje, da se vdeležujete národnih veselíc, kajti še le potem bo popolnoma národno kolo, ko boste tudi ve vanj stopile.« *Bésedi* je sledil ples, ki se je zavlekel do dveh ponoči. Med drugim so plesali kolo.⁹⁰

Praznovanja prve obletnice ustanovitve Južnega sokola v Ljubljani 2. oktobra 1864 so se »v lični sokolovski obleki« (rdeče srajce, sivi jopiči, surke) udeležili tudi kranjski sokoli. Ljubljanski sokoli so jih ob 10. uri dopoldne sprejeli v Šiški in pospremili v mesto. Ob 3. uri popoldne se je na (po)letnem telovadišču začela javna telovadba, sodelovali so tudi telovadci iz Kranja. Zvečer je Južni sokol v čitalnični dvorani pripravil ples, na katerega je prišel tudi pozdrav kranjske čitalnice.⁹¹

Čitalnica posreduje pri nameravani prodaji Mestne hiše

Velikopotezno gospodarjenje je kranjski mestni občini nakopalo dolg v višini 1194 goldinarjev⁹² (2288 goldinarjev). Primanjkljaj v mestni

⁸⁵ Po: »+« (Globočnik Anton), »Iz Kranja, 30. jun.«, *Novice*, 1864/27.

⁸⁶ Po: Ivan Prijatelj, »Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih«, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II. del, Ljubljana 1956, str. 191.

⁸⁷ Po: »+« (Globočnik Anton), »Iz Kranja, 30. jun.«, *Novice*, 1864/27.

⁸⁸ Po: Josip Žontar, »V območju meščanskega liberalizma«, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939, str. 321.

⁸⁹ Po: »Š.«, »Iz Kranja 26. sept.«, *Novice*, 1864/39.

⁹⁰ Po: »X«, »Iz Kranja 29. sept.«, *Novice*, 1864/40.

⁹¹ Po: »2. dne t. m. je bilo vse živahno v sokolovem društvu ...«, *Novice*, 1864/40.

⁹² Po: »-«-, »Iz Kranja 15. nov.«, *Novice*, 1864/47.

blagajni so zakrivali izdatki za vodovodni stroj, ki ga je župan Konrad Lokar naročil v livarni grofa Christalnigga pri Sv. Janezu na Koroškem, in druge neplačane obveznosti. Kranjski mestni hiši je »žugal boben«. ⁹³ Grozilo je, da bo 10. decembra 1864 prišla na dražbo. *Novice* so pozvale mestni odbor, naj se zdrami in reši mestno hišo. »Saj ima mesto še kako drugo, ne tako neobhodno potrebno lastnino; to naj prodá; ali pa naj naprosi mestjanov, da so upniku porok, da bode kmali plačan. Saj je menda še kaj mož v našem mestu, da odvrnejo sramoto in škodo lastnemu domovju. Pravljica starodavna o Kranji pripoveduje, da so nekdanji 'ratsherri' [op. mestni svetniki] za južino prodali šmaretno goro, – ne dajmo, da bi se od nas zdaj reklo, da smo nečimerni poslušali, ko je boben pel mestno našo hišo! Stari Paulini, Jozeki, Šporarji in še drugi bi se v grobu nevoljni zasukali, ako bi čuli takega bobna glas.« ⁹⁴

Mestno hišo so pred prodajo rešili čitalničarji. 3. decembra 1864 se je na podlagi dovoljenja c. kr. okrajne gosposke in na povabilo Mateja Pirca, Konrada Pleiweisa, Tomaž Pavšlerja in Janeza Šifrerja (Schifferrerja) v čitalnici zbralo mnogo kranjskih meščanov. »Namen tega zbora je bil, odvrniti mestu veliko škodo, katero bi trpelo, ako se prodá mestna hiša. In kar se je zahtevalo, se je tudi popolnoma doseglo. Veljavni mestjani so se zavezali plačati upniku dolg, da ustavi prodajo. Ali je pa naše sl. mestno županstvo zarad tega tudi kaj storilo, ni nam znano.« ⁹⁵

Letni občni zbor čitalnice je bil 19. decembra 1864 ob pol osmi uri zvečer. »Tajnik bode priobčil kratek pregled vseh društvenih opravil v preteklem letu, denarničar predloži račune in se volijo trije društveniki, ki niso bili odborniki, da pregledajo račune; potem sledi volitev odbornikov za 1865 in nasveti gosp. družnikov.« ⁹⁶

Predsednik Pirc in tajnik Šavnik, ki sta predstavila napredovanje čitalnice, sta obdržala dotedanji funkciji, Konrad Pleiweis je ostal »denarničar«, nova odbornika pa sta postala praktični zdravnik

v Kranju, dr. Karel (Dragotin) Bleiweis (ta je že na začetku leta 1865 odšel za okrajnega zdravnika v Tolmin) ⁹⁷ in Peter Majer. Po občnem zboru je bila *béseda*, ki se je zaključila z gledališko igro v enem dejanju *Popotnik in tombola*. ⁹⁸

Kranjski sokoli so 22. januarja 1865 v čitalnični dvorani priredili veliki ples s srečelovom. ⁹⁹ Poleg čitalničarjev so povabili tudi člane kazine in druge Kranjčane, »in res se jih je sešlo, kar je koli v Kranji sposobnih za salon«. »Celó topničarski časniki so se v sredi sokolskega krdela prav veselo gibali in znabiti se bolj domači čutili kot drugod. /.../ Mislite si še možato obnašanje naših 'Sokolovcev', kterim so se poslanci ljubljanskega Sokola pridružili, – mislite si vrle gorenske krasotice, med njimi marsiktero iskreno domoljubkinjo, -- poleg tega še razveseljevanje pri plesu, srečkanji lepih dobitkov (tudi mlad živ 'Sokol' je bil izigran) itd. in priznali bote lahko, da tako veselega in obenem sijajnega narodnega 'plesa' v Kranji še nismo imeli.« ¹⁰⁰

Letno telovadišče

Kranjski sokoli so si uredili letno telovadišče na grajskem, »Kalkarčinem« (Kalkerjevem) vrtu na robu mesta (današnji Slovenski trg). Neki gorenjski graščak jim je podaril les za sodobno telovadno orodje. ¹⁰¹ »Plezávico (Kletterstange), ki ima podobo mája« (plezalnega droga), so odkupili od c. kr. topničarjev z Gašteja in jo postavili na svoje telovadišče.

Na c. kr. okrajno gosposko je prispela prijava, da je plezalni drog na sokolskem telovadišču nevaren za življenje. Deželni glavar je ukazal, naj ga sokoli odstranijo ali opremijo s strelovodom. Isti plezalni drog so doslej »na gmajni« uporabljali topničarji in se ni zdel nikomur nevaren, zato so se sokolski telovadci pritožili. »Ker bi bilo to zoper vsa zdrava pravila fizike, – ker je ista plezavica stala poprej blizu topov in smodnika, – ker povsod imajo telovadnice take maje za plezati ali za zastave, – ker v Ljubljani celó med hišami imajo za zastave svoje sokoli ali turnerji enake maje, in ker bi po vsem

⁹³ Po: »Iz Kranja 2. jun.«, *Novice*, 1865/23.

⁹⁴ Po: »*-«, »Iz Kranja 15. nov.«, *Novice*, 1864/47.

⁹⁵ Po: »Iz Kranja, 3. dec.«, *Novice*, 1864/49.

⁹⁶ Po: »Iz Kranja. 11. dec. (Povabilo iz čitavnice)«, *Novice*, 1864/50.

⁹⁷ Po: »Iz Kranja 15. jan.«, *Novice*, 1865/3.

⁹⁸ Po: »Iz Kranja. 25. dec.*«, *Novice*, 1864/52.

⁹⁹ Po: »Iz Kranja 15. jan.«, *Novice*, 1865/3.

¹⁰⁰ Po: »Iz Kranja, 23. jan.«, *Novice*, 1865/4.

¹⁰¹ Prav tam.

Kranj, fotografija z začetka 20. stoletja (Gorenjski muzej v Kranju)

Kranjskem in po vsi Avstrii morali prepovedati maje o sv. Rešnjem telesu ali pa ukazati, da jih povsod oskrbijo s strelovodi, so se telovadci obrnili o tej zadevi do c. kr. deželne vlade, od ktere trdno pričakujejo, da bode rešila to stvar tako, da se ne bo treba vsej kranjski deželi bati prepovedi svojih nedolžnih majev.«¹⁰²

Deželna vlada je po rekurzu (ugovor, priziv, pritožba na višjo stopnjo) dovolila uporabo plezalnega droga, na katerem je včasih zavihrala tudi slovenska trobojnica.¹⁰³

Sokoli so pripravljali tudi izlete v okolico mesta. 7. maja se je 12 kranjskih sokolov pridružilo ljubljanskemu Južnemu sokolu na izletu do Fužin in Bizovika.¹⁰⁴

Avgusta 1867 je bil Južni sokol zaradi spopada s turnarji razpuščen. Nekaj mesecev pozneje je prenehalo delovanje njegove kranjske podružnice.

Leta 1868 je bilo v Ljubljani ustanovljeno telovadno društvo Sokol.

V letu 1865 je čitalnica priredila osem društvenih veselic, na njih se je igralo šest gledaliških iger. V čitalnici je bilo poleg slovenskih knjig na voljo 19 domačih in tujih listov. Konec leta 1865 je imela 112 članov (66 domačih in 46 zunanjih članov), dobila je tudi novega odbornika Janka Pajka, profesorja v Kranju.¹⁰⁵ Knjige so si čitalničarji lahko izposojali tudi »za domače branje«.¹⁰⁶

5. februarja 1865 je bila »slovesna beseda Vođniku na spomin«. Pred *bésedo* je bil v skladu s §. 18 društvenih pravil izredni občni zbor, na katerem so izvolili novega blagajnika trgovca Franceta Dolenca namesto Konrada Pleiweisa, ki je na začetku leta 1865 nenadoma umrl (čitalniški pevci so na pogrebu zapeli žalostinke).¹⁰⁷ Na *bésedi* so igrali veseloigro v enem dejanju *Domači prepír* (avtor August Kotzebue, naslov izvirnika *Der häusliche Zwist*,

¹⁰² Po: »Iz Kranja 2. jun.«, Novice, 1865/23.

¹⁰³ Po: »Iz Kranja 6. jan.«, Novice, 1866/2.

¹⁰⁴ Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1865/19.

¹⁰⁵ Po: »Iz Kranja 6. jan.«, Novice, 1866/2

¹⁰⁶ Po: »Iz Kranja. Oklic«, Novice, 1864/1.

¹⁰⁷ Po: »Iz Kranja 15. jan.«, Novice, 1865/3.

poslovenil jo je Jakob Zabukovec). To je bila prva dramska predstava, ki jo je januarja 1863 pripravila ljubljanska čitalnica. Dvorana kranjske čitalnice je bila »prav polna, 'beseda' častitljiva in da tudi gosp. častniki tukajšnje c. k. baterije, Slovani po rodu, so s svojo navzočnostjo slavili 'očeta slovenskega pesništva'«. Po *bésedi* je bil ples.¹⁰⁸

Sledile so veselice oziroma *bésede* 19. februarja ter 5. marca in 2. aprila.¹⁰⁹ Na programu *bésede* 5. marca je bila »šaloigra v dveh delih« Župan.¹¹⁰

Dobrodelna *béseda* 2. aprila 1865

Bésedo, ki je bila predvidena za 26. marec, so prestavili na nedeljo, 2. aprila. Odbor je sklenil, da bo izkupiček tombole namenjen siromakom na Notranjskem.¹¹¹ Dobrodelno dejavnost je kranjska čitalnica prevzela od ljubljanske vzornice.

Béseda 2. aprila je bila »ena najmikavniših, zavaljo preblazega namena ena najbolj vabljenih letošnjih veselic«. Udeležili so se je samo člani čitalnice. Na sporedu sta bili veseloigra v enem dejanju *Svtoslav Zajček*, ki jo je poslovenila Luiza Pesjakova (naslov izvirnika v nemščini *Rothe Haare*), in Schubertova spevoigra *Advokata*. Med igrama je prvič nastopila »izurjena pevkinja« gospodična Murgel. Gospodični Pec in M. sta »prav prijetno igrale na glasoviru iz opere 'Rigoletto'«. »Dasiravno sta nalogi 'Zajčka' in 'Stankoviča' že bolj težki, so se vendar vsi igralci tako mojstersko vědli, da jim je donéla občna in živa hvala, ko je padlo zagrinjalo. /.../ Spevoigro 'Advokata' bi pa človek res večkrat gledal zaporedoma. Dopadla pa je tudi tako, da ni bilo poprej mirú, dokler se ni ponovila. Petje, igranje, spremljevanje na glasoviru: vse se je v tej igri tako dobro vršilo, da ne moremo si kaj, da ne bi izrekli tukaj v imenu vsega društva vrlim gospodom C. S. P. in D. prisrčno hvalo za njih trud. Tudi čitalnica naša nam djansko dokazuje, kaj skupnost premore. Nikjer ni bilo v našem sicer imenitnem, pa o terjatvah sedanjosti zeló zaostalem mestu po-

prej najti enacih zabav in veselic, ki olikujejo duha, razveseljujejo srce brez vsega pohujšanja in ne prizadevajo onim, kateri se jih udeležujejo, nobenih posebnih stroškov. Ni tedaj čuda, da se čitavnici vedno več prijatelov pridružuje, in da tudi taki, ki se ji še vedno odtegujejo, lepo prizadevanje čitavničino priznavajo.« Vabila na *bésedo* je ljubljanski tiskar Jožef Blaznik natisnil zastoj. Čitalnica je prejela »tudi od druge domoljubne strani došlo velikodušno darilo«, zato je lahko odbor čitalnice izročil 85 goldinarjev za podporo siromakom na Notranjskem.¹¹²

Kranjski trgovec in posestnik umetnega mli- na Leopold Jugovic (Jugovec), ki se je gospodarsko uveljavil v Aleksandriji v Egiptu, je aprila 1865 čitalnici daroval 30 goldinarjev.¹¹³

Na *bésedi* v nedeljo 18. septembra 1865 so *Županovo Miciko* (kratkočasno igro s petjem v dveh aktih je po A. T. Linhartu priredil dr. Janez Bleiweis) uprizorili »tako dobro, da od konca do kraja ni prenehal smeh«. »Vodó bi nosili v Savo, ako bi gosp. G., ki vam je že v čitavnici ljubljanski igral 'župana', na dolgo in široko hvalili; znano vam je dosti, da v tacih rolah ga nima mojstra nad seboj, in če je on imponiral z mirnostjo svojo, je gospod M. kot 'Glažek' se sukal kot živo srebro in silil poslušavce v neprenehani smeh, ki je celó takrat vrh vrha dosegel, ko je s šaljivimi kupleti, ktere si je sam zložil, pikal na mnoge strani in v dobrovoljni šali povedal vsakemu svoje. Po tudi gospodična M. G., ki je predstavljala 'vdovo', in gospodična K., ki je igrala 'Miciko' – obé ljubeznjive Slovenki – kakor tudi gosp. S., ki je bil 'Anže' in je z lepim svojim glasom pel Fleišmanovo 'Kranjski fantje', in pa gospoda M. in R., ki sta predstavljala mestjana, ktera nista 'naše gore lista', so marljivo pripomogli k dobremu vspehu, tako, da se je igra dovršila v občno zadovoljnost brez vse spodtike – razun tiste, ki jo je delalo včasih nevbogljivo zagrinjalo. Tudi čveterospev pod oknom Mickinim je storil svojo dolžnost.« Prisoten je bil tudi pevovodja ljubljanske čitalnice Fabjan, ki je pevce spremljal na glasovirju. Igri je sledila veselica.¹¹⁴

¹⁰⁸ Po: »Iz Kranja 29. jan. Iz odbora narodne čitavnice kranjske«, Novice, 1865/5.

¹⁰⁹ Po: Iz Kranja 15. jan.», Novice, 1865/3.

¹¹⁰ Po: »Iz Kranja 26. febr. (Iz čitavnice)«, Novice, 1865/9. Avtor šaloigre Župan je Miroslav Vilhar, objavljena je bila 1865.

¹¹¹ Po: »Iz Kranja 19. marca. (Iz odbora čitavnice)«, Novice, 1865/12.

¹¹² Po: »Iz Kranja 7. aprila«, Novice, 1865/15.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ »Iz Kranja 18. sept.», Novice, 1865/38.

Na *bésedi* decembra 1865 so odigrali vese-loigro *Dobro jutro* (avtor Vác. K. Klicpera). 31. decembra je bil občni zbor.¹¹⁵

Predpustni program čitalniških veselí v letu 1866 je obetal »marsikatero pošteno veselo uro«. 14. januar: velik ples članov Južnega sokola, 28. januar: obletnica čitalnice in *béseda* v Vodnikov spomin, 7. februar: *béseda* in ples, 4. marec: *béseda*. »Vidite tedaj iz vsega, da ne bodo se izpolnile želje onih, kateri so čitavnici obetali le kratko življenje, da jim tedaj lahko zakličemo z našim Prešernom: 'Pojte rakom žvižgat lažnjivi vi preroki!'« (op. iz France Prešeren, *Zvezdogledom*)¹¹⁶

Na programu *bésede* 4. marca je bila igra *Vdova in vdovec ali Zvesta do smrti* (veseloigro v enem dejanju je poslovenil dr. J. Bleiweis).¹¹⁷ »Številen in izurjen« pevski zbor je zapel »veličastno« pesem *Kdo je mar?*¹¹⁸ (besedilo Jovan Vesel Koseski, naprev Benjamin Ipavec).

Za 18. marec predvideno *bésedo* so predstavili na 9. april in njen izkupiček namenili ubožnim na Dolenjskem.¹¹⁹ Po prologu, »ki je živo opisal blagi poklic človeka, ki je angelj milosti svojemu bližnjemu v potrebi«, je pevski zbor zapel *Kdo je mar?*. Navdušenje je požela *Slovenija pred prestolom avstrijskim* Jovana Vesela Koseskega, »kateri 1. del je deklamoval rodoljuben gospod s tolikom čustvom, da je segel v srca vsem poslušalcem«. Sledila je Schubertova spevoigra *Advokata* in za zaključek tombola, njen izkupiček je bil namenjen Dolenjcem, »po tomboli pa se je mladi svet zasukal vesel, da je tudi kranjska čitalnica pomočnica revnim svojim bratom. Prav tako! Po dobrem delu pošteno veselje ni na napačnem mestu.«¹²⁰

Junija 1866 so kranjski sokoli izvedli svoj prvi izlet. Podali so se do cerkve na Svetem Joštu nad Kranjem. Pri šesti maši so sokoli ob pomoči drugih gospodov zapeli in si prislužili pohvalo, »da tako lepega petja še ni bilo na tej romarski gori«. Po zajtrku pri mežnarju in nekaj odpetih narodnih

pesmih so se napotili proti domu. »Ni sicer velika množica 'Sokola' v staroslavnem našem mestu: al kar ga je, čvrsto stoji na vero, cesarja in dom!«¹²¹

Septembra so v čitalniških prostorih ples pripravili častniki slovaškega polka barona Nagyja, ki je bil v Kranju najbrž dokaj priljubljen. Muzična kapela slovaškega polka (manjši orkester, godba) je Krančanom namreč večkrat zaigrala *Naprej, zasta-va Slave*. Čitalnica je častnikom odstopila dvorano, ti pa so povabili člane čitalnice in drugo gospodo, »ktere sicer ne vidimo v narodnem domu«.¹²²

Na sporedu *bésede* 24. septembra 1866 sta bili »kakor nalašč za naše mesto narejena gledišča igra« *Bob iz Kranja*¹²³ (veseloigra češkega avtorja Jana Nepomuka Štěpánka s petjem v enem dejanju; naslov izvirnika *Berounski koláče*, poslovenil jo je Klicper), in »burka vseh burk« *Ključec je od smrti vstal* (burka v enem dejanju, po A. Kotzebueju predelal J. Navratila). Med igrama so pevci zapeli »čveterospeva« *Predica* (tudi *Predivo* je prela) Vatroslava Lisinskega in *Maček* Vojteha Valente. Po mnenju dopisnika *Novic* iz Kranja so gospodični in gospodje uspešno opravili svoje naloge, ki so »vsaki igri bolj ali manj 'hvaležne', in tako ena več, ena manj unanjega efekta dela«. »Gospodična R. nam je že odpred priljubljena igravka in prikupila se je tudi danes kot 'Polonica'; prvokrat pa je danes stopila na oder gospodična P. in sicer kot 'potinja.' Čudili smo se njenemu krasnemu petju, s katerim je brž o prvem nastopu si srca vseh pridobila, pa tudi igrala je tako izurjeno, kakor da bi bila že večkrat se gibala na glediščnem odru. Ž njo si je čitalnica naša pridobila izvrstno moč. 'Godrnjača' in 'Ključca' je igral gosp. M., ki nas vsako leto saj enkrat iz dalnjega kraja pride razveseljevat z izvrstnim svojim dramatičnim talentom; on, ki je 'per eminentiam' skladatelj šaljivih kupletov nam je tudi za večer o 'dobrem in piškavem bobu', ki ga pekó po svetu, kuplet pel, ki je izbudil viharo ploskanje.«¹²⁴

25. novembra 1866 je čitalnica pripravila veselico s tombolo. Izkupiček je bil namenjen pogo-

¹¹⁵ Po: »Iz Kranja 6. jan.«, *Novice*, 1866/2.

¹¹⁶ Prav tam.

¹¹⁷ Po: »Iz Kranja 25. sveč. (Iz čitalnice)«, *Novice*, 1866/9.

¹¹⁸ Po: »Iz Kranja 11. sušca«, *Novice*, 1866/11.

¹¹⁹ Po: »Iz Kranja. (Iz čitavnice)«, *Novice*, 1866/11.

¹²⁰ Po: »Iz Kranja 9. aprila«, *Novice*, 1866/15.

¹²¹ Po: »K.-«, »Iz Kranja 19. jun.«, *Novice*, 1866/25.

¹²² Po: »Iz Kranja 16. sept. Vesele mestne zadeve. Žalostni stan ravnopravnosti. Ples c. kr. častnikov. Beseda čitalničina. Vesela novica«, *Novice*, 1866/38.

¹²³ Prav tam.

¹²⁴ Po: »Iz Kranja 24. sept.«, *Novice*, 1866/39.

relcem v Stražišču (požar je uničil več kot 100 hiš in drugih poslopij). »Vhod bo vsacemu prost, kdor plača 20 krajc., tombola pa, upamo, da bode tudi precej donesla.«¹²⁵ Izkupiček veselice (144 goldinarjev) so poslali župniku v Šmartin, da ga skupaj z županom in odborom razdeli siromakom.¹²⁶

Pravila čitalnice

Na *bésedi* 16. decembra 1866 so igrali »veselo igro« v enem dejanju *Kteri bo?* (avtor Bogoslav Rogački, 1866). »Gospodične, kakor gospodje, med kterimi so eni stopili prvokrat na javni oder, so hvalevredno izvršili svoje naloge.« Sledil je občni zbor čitalnice. Po predsednikovem govoru je tajnik podal letno poročilo o delovanju čitalnice, ki je imela 101 članov (50 domačih in 51 zunanjih). Pripravila je devet veselic s šestimi igrami, na dveh veselicah je bilo za ubožne zbranih 194 goldinarjev; v čitalnici je bilo za branje pripravljenih 19 časopisov v slovenskem, hrvaškem in nemškem jeziku, knjižnico s 70 knjigami in brošurami je uredil prof. Janko Pajk. Dr. Juri Strbenc (Strebenc) je predlagal, naj se čitalnica vpiše kot dosmrtni član v družbo sv. Mohorja, dr. Karel Bleiweis pa veliko *bésedo* v prid jugoslovanskemu vseučilišču. Predloga sta bila enoglasno sprejeta. Na *bésedi* je bil navzoč tudi Davorin Trstenjak, ki se je odločil »za zdravja voljo« preživeti zimo v Kranju. Zahvalil se je za prijazen sprejem v Kranju.

Odbor je predstavil čitalničarjem predlog za spremembo pravil, ki zadevajo namen čitalnice, volitve in število odbornikov (§ 1., § 11. in § 17). § 1 je bilo potrebno spremeniti, ker je deželni glavar opomnil odbor, da čitalnica glede na svoja pravila z dne 12. decembra 1862 nima pravice na *bésedah* predstavljati gledaliških iger. Število odbornikov se je s 5 povečalo na 9.¹²⁷

Nova pravila je odbor čitalnice pripravil do 16. decembra 1866 (pod pravili sta podpisana predsednik Pirc in tajnik Šavnik). C. kr. deželna vlada jih je potrdila 12. februarja 1867.¹²⁸

Prvi člen pravil je poudaril, da je namen čitalnice »izobrazovanje in razveseljevanje svojih družtvenikov« (članov) s čitanjem knjig in časopisov, napisanih v slovanskih in drugih jezikih, s poučevanjem v različnih znanostih in umetnostih, »z napravljanjem poštenih veselic, kakor na primer: iger, dramatičnih predstavljaj, koncertov, sploh razveseličnih besed in zabav«. Čitalnica nima političnega značaja. – »S politiko se pečati naj namen temu družtvu.«

V čitalnico se lahko vpišejo samo polnoletne ali pa »vsaj samovlastne« osebe, ki se morajo pisмено obrniti na odbor. Odbor glasuje o sprejemu novih članov, za svoj sklep ne odgovarja nikomur (2. člen).

»Družtveniki« lahko postanejo prebivalci Kranja in okolice, kot zunanji člani se lahko v čitalnico vpišejo tudi tisti, ki prebivajo izven Kranja (3. člen).

Letna članarina je 8 goldinarjev (za zunanje člane 4 goldinarje) »Plačevati se ima vselej naprej in k manjšemu po eden mesec naprej.« Vpisnina za nove člane je 1 goldinar (4. člen).

Vsak član prejme pisмено potrdilo (sprejemnico) o sprejetju v čitalnico (5. člen).

Pravice članov so naslednje: prebirajo lahko knjige in časopise, lahko se udeležujejo čitalničnih veselic, »po ustanovljeni versti« prejemajo časopise na dom, želje, pritožbe in predloge lahko zapišejo v posebno knjigo, v čitalnico pripeljejo tudi »spesobne nedružtvenike« (6. člen).

»Vpeljani gost« se mora predstaviti odborniku čitalnice in vpisati svoje ime v posebno knjigo, nato lahko 14 dni brez plačila prebira knjige in časopise v čitalnici ter se udeležuje čitalničnih veselic (7. člen).

Vsak član se mora držati pravil in vseh drugih naredb, ki jih razglasi odbor (8. člen).

Izstop iz društva je potrebno odboru čitalnice naznaniti tri mesece vneprej. »Kdor po prijazenem pismenem opominjanju ne plača, izbriše se izmed družtvenikov, in je dolžen, ne samo svoj dolg, ampak tudi plačo za tri mesece naprej od tistega

¹²⁵ »Iz Kranja«, *Novice*, 1866/47.

¹²⁶ Po: »Kranj 10. dec. (Iz čitalnice)«, *Novice*, 1866/50.

¹²⁷ Po: »Iz Kranja 18. dec.«, *Novice*, 1866/52.

¹²⁸ Po: »Iz Kranja«, 1867/13, in Božidar Vodušek, *Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranji 1863–1893*, Ljubljana 1893, str. 9.

Ed. Nr. 3985 du 1866.

Pravila „narodne čitalnice“
v Kranju.

I. 1.

Namen. „narodne čitalnice“ je izboljševanje in razveseljevanje svojih družtenikov. To dosega ona 1. s čitanjem knjig in časopisov, spisanih v slovanskih ali v drugih jezikih, in s predučevanjem v različnih znanostih in umetnostih; 2. z napravljanjem pestenih veselí, kakor na primer: iger, dramatičnih predstavljanj, koncertov, sploh razveselilnih besed in zabav. Spolitiko se pečati nij namen tega društva.

I. 2.

Kdor temu društvu meri pristopiti, mora biti polnoleten ali pa vsaj samostojen. Ta se naj pisмено pri društvenem odboru oglasi. Odbor po glasovanju sklepa, je-li se ima za društvenika sprejeti, za kateri sklep pa odbor nikomur ni odgovoren. Vsako sprejetje društvenika se računa od prvega dne onega meseca, v katerem se je kdo pri društvu za splošno oglasil.

I. 3.

Društveniki so:

1. Take, kateri ali v Kranju, ali v naj bližnji okolici Kranja prebivajo;
2. zunanji udje, ki prebivajo daleč od Kranja.

I. 4.

V Kranju ali v naj bližnji Kranjski okolici prebivajoči društveniki plačujejo na leto po osm goldinarjev. Zunanji udje pa po štiri goldinarje. Plačevati se ima vselej naprej in k manjšemu po eden mesec naprej. Tudi ima vsak pristopnik po eden goldinar vpisnine plačati.

meseca začeni doplačati, v katerem je bil izbrisan« (9. člen).

Ob smrti ali spremembi bivališča posameznega člana prenehajo vse njegove pravice in dolžnosti (10. člen).

»Za oskerbljevanje društvenih pravil in društvenega premoženja« izvolijo člani čitalnice predsednika, blagajnika in sedem odbornikov. Izvoljeni odbor izmed svojih članov izvoli podpredsednika, tajnika in knjižničarja (11. člen).

Predsednik (ali v primeru njegove zadržanosti podpredsednik) vodi društvo v skladu s pravili, sklicuje odbor in občne zборе, nadzira glasovanje, podpisuje vse spise in zapisnike ter zastopa društvo v javnosti (12. člen).

Tajnik pri vseh opravilih podpira predsednika, pripravlja zapisnik in skupaj s predsednikom podpisuje društvene spise (13. člen).

»Denarničar« (blagajnik) po naredbah predsednika in tajnika sprejema in plačuje vsakovrstna plačila, odgovarja za društveno premoženje, vsake tri mesece odboru predloži račune z vsemi dokladami, ki jih odbor pregleda, potrdi ali ovrže, na občnem zboru predstavi letno poročilo (14. člen).

Vsa druga dela opravlja odbor »po svojem medsebnem sporazumljenju« (15. člen).

Odborniki za delo ne prejemajo plačila (16. člen).

Odborniki se srečujejo enkrat mesečno, po potrebi tudi večkrat. Sklepajo o vseh važnejših zadevah. Navzočih mora biti najmanj pet odbornikov. O manj važnih stvareh odloča predsednik skupaj s tajnikom. Predsednik mora svoje odločitve pojasniti na prvi seji (17. člen).

Vsako leto decembra je občni zbor. Če trije odborniki ali deset članov pismeno izrazi željo po občnem zboru, mora biti sklican najkasneje v 14 dneh (18. člen).

Obenem z naznanilom občnega zbora je potrebno razglasiti tudi dnevni red. Občni zbor sestoji iz predsednikovega nagovora, tajnikovega poročila

o važnejših zadevah in blagajnikovega letnega poročila. Za pregled, potrditev ali popravljanje predloženih računov na občnem zboru izvolijo tri člane, ki niso odborniki.

Vsak član lahko predlaga spremembo društvenih pravil. Člani na občni zbor ne smejo pošiljati namestnikov. Zapisnik občnega zbora podpišejo predsednik, tajnik in dva člana, ki nista v odboru (19. člen).

Pravila se lahko spremenijo na občnem zboru, če za to glasuje najmanj dve tretjini navzočih članov (20. člen).

»Navadno se glasuje vstajaje in posedaje.« Na željo treh članov je glasovanje pismeno (21. člen).

Pri vseh zborih in sejah odloča večina glasov, izjema sta samo primera, navedena pod členoma 20. in 23. V primeru enakega števila glasov odloča predsednikov glas. Nenavzoči člani se morajo ravnati po sklepih večine (22. člen).

»Ako se društvo razloči, razsodi o porabi društvenega premoženja občni zbor z dvema tretjinama glasov« (23. člen).¹²⁹

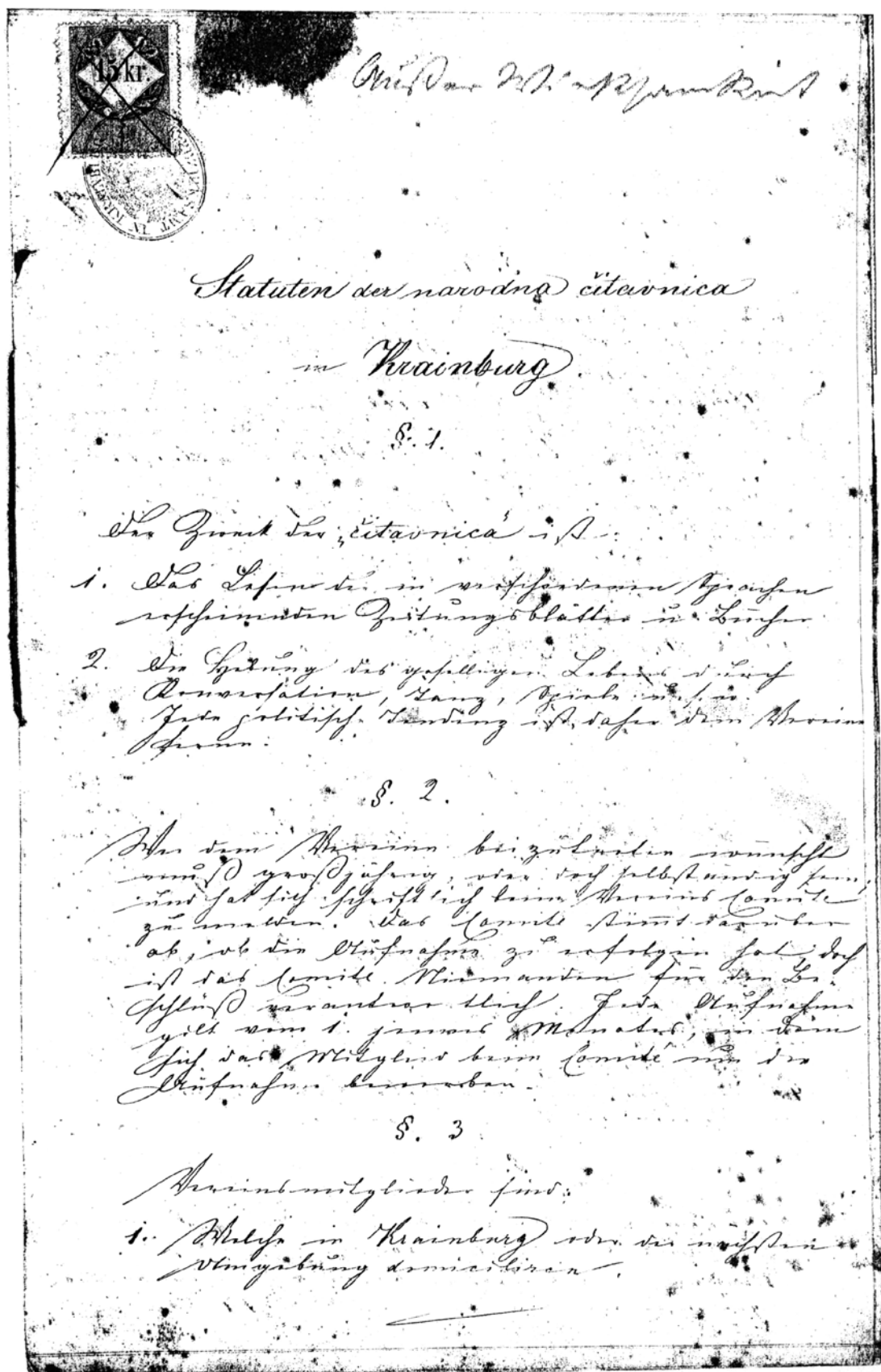
Na izrednem občnem zboru 31. marca 1867 so po novih pravilih izbrali nove odbornike. Predsednik je ostal kranjski župan Matej Pirc (župan od 1866 do 1869), podpredsednik je bil trgovec in deželni poslanec Leopold Jugovic, blagajnik Franc Dolenc, tajnik Karel Šavnik in knjižničar gimnazijski profesor Janko Pajk, odborniki pa doktor prava Jurij Strbenec in trgovci France Krisper, Ferdinand Sajovic in Fr. Kadilnik.¹³⁰

Leta 1867 so začeli v čitalnico zahajati zemljemerci češkega in poljskega rodu, ki jih je gradnja železnice junija istega leta pripeljala v Kranj.¹³¹ Njihov načelnik, katastralni inšpektor oziroma nadzornik Viljem Kraus (Kravs) je bil januarja 1868 poleg adj. J. Kršiča izvoljen v odbor čitalnice name-

¹²⁹ Po: *Pravila narodne čitalnice v Kranju*, 16. december 1866, Arhiv Republike Slovenije, Deželna vlada v Ljubljani (pravila društev), AS 68, arhivska enota 4851.

¹³⁰ Po: »Iz Kranja 12. apr.«, Novice, 1867/12.

¹³¹ Božidar Vodušek, *Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranju 1863-1893*, Ljubljana 1893, str. 9.

Pravila narodne čitalnice iz 1862 (Arhiv Republike Slovenije)

sto dr. Strbenca in prof. Pajka, ki sta se odselila.¹³² Katastralni (zemljiško-knjižni) uradniki so bivali v Kranju do leta 1870. »Med njimi je bilo mnogo Slovanov poštenih narodnjakov, ki so podpirali našo stvar v vsakem oziru; bili so udje čitalnice in se pri besedah tudi aktivno udeleževali, peli, muzicirali so z nami, pa tudi glasovali pri volitvah. Težko smo se ločili od teh naših bratov, bog jih obvari.«¹³³

10. februarja 1867 je čitalnica slavila Vodnikov rojstni dan z *bésedo* in plesom.¹³⁴ Na *bésedi* 1. aprila 1867 ob 8. uri zvečer je bila na programu »kratkočasna igra« v enem dejanju *Zakonska sol*¹³⁵ (op. 1867 jo je prevedel in priredil Matija Prelog).

Obdarovanje šolarjev

Izkupiček *bésede* na sv. Štefana dan (22. december 1867) je bil namenjen nakupu blaga, iz katerega so »milosrčne gospé in gospodične« sešile zimske obleke za 24 revnih šolarjev in 19 šolark. »Ubogo šolsko mladino« so z obleko in obutvijo slovesno obdarovali ob 11. uri v čitalnični dvorani. Program »prav lepe besede v ta blagi namen« je bil naslednji: 1. prolog, 2. *Na horáh*, 3. *Caprice sur des Airs Bohémiens pour Piano* Julesa Schulhoffa, 4. četverospjev *Večerna* Gregorja Riharja, 5. samospjev za glasovir *Strunam* Davorina Jenka, 6. četverospjev *Ženici* Alojza Jelena, 7. *Kdo je mar?* Benjamina Ipavca za veliki zbor in naposled, 8. šaloigra v enem dejanju *Vdova in vdovec*. Vstopnina na *bésedo* je bila 30 soldov, »pa hvaležno se sprejme vsak veči dar.«¹³⁶

Sredstva je daroval tudi Valentin Pleiweis, »ki se je spominjal, dasi v daljnem Dunaji bivajoč, tudi pozneje vsako leto na tako blag način svojih revnih rojakov.«¹³⁷ Izkazali so se tudi drugi dobrotniki: baron Anton Zojs, Fidelis Terpinč, okrajni predstojnik J. Derbič, dekan Janez Reš, katastralni nadzornik V. Kraus, župan Pirc in Valentin Krisper iz Gradca. »Prečastiti gosp. dekan, ki so svečanost pričeli s prelepim govorom, so delili ubožčekom obleko, gospá Krišperjeva pa potice; ginljivo je bilo

videti, s kako radostjo so otroci klicali dvorano zapustivši 'Bog lonaj.' Iz čitalnice pa je potem obdarovane otročiče peljal častiti gosp. šolski vodja M. Lazar v farno cerkev, da so se Bogu zahvalili za prejeto darilo. Mi pa izrekujemo živo željo, naj bi se za naprej ta svečanost vsako leto ponavljala ter sklenemo te vrstice s besedami prečastitega gospoda dekana: 'Mili Bog stoterno povrni vsem dobrotnikom in dobrotnicam, kar so dali ubogim!'«¹³⁸

2. februarja 1868 je bila *béseda* v spomin Valentina Vodnika. Prisotnih je bilo mnogo gostov iz mesta in okolice. *Béseda* se je začela z govorom o Vodnikovem pomenu. Izstopale so naslednje točke: dvospjev *Spomin Vodniku, Touha* (češki zbor), arija iz *Don Juana* za glasovir in gosli, ženski samospjev gospodične J. Pec (morda Ivana Pec) in *Sablja* (oziroma Markova sablja, srbski zbor, napev Davorin Jenko). Ples po *bésedi* je bil »tako sijajen, da ga po vsej pravici najlepšim našim plesom prištevati smemo«. Igrala je vojaška godba c. kr. Huynovega polka. »Vodnik sam bi se moral radovati v nebeških višavah, ako bi videl in čul, kako hvaležen se mu skazuje narod slovenski po vseh okrajnah!«¹³⁹

Na pustno nedeljo ob osmih zvečer je bil v čitalnici ples v maskah. Odbor čitalnice je v *Novicah* objavil vabilo: »Vsaka oseba mora imeti vstopnico, plača 50 kr. vstopnine, in dobí na kasi loz, s katerim igra na dobitke, ki se bodo po polnoči srečkali. Prva številka dobí cesarsk cekin. Plesalci in plesalke pridejo v maskari, vsi dugi saj s kakim znamenjem, če ne, plačajo 50 kr. kazni.«¹⁴⁰

Program *bésede* 29. marca 1868 je bil naslednji: Ascherjev valček *Entrainante*, *Na gorah* (Tovačovski, zbor), overtura k operi *Lucia di Lamermor* za glasovir in gosli (opera iz 1835, skladatelj Gaetano Donizetti), četverospjev *Svoji svojim*, moški samospjev, *Pobidnuti k tanci* Hyneka Reháka, humorističen govor in šaloigra v enem dejanju *Igra pike*, za konec pa tombola.¹⁴¹

Z izkupičkom dobrodельne *bésede* oziroma veselice 3. januarja 1869 (200 goldinarjev) so kupili blago, iz katerega so »milosrčne gospé in gospodi-

¹³² Po: »Iz Kranja, 5. januarja«, *Novice*, 1868/2.

¹³³ »Iz Kranja«, *Slovenski narod*, 1870/79.

¹³⁴ Po: »Iz Kranja«, *Novice*, 1867/6.

¹³⁵ Po: »Iz Kranja 1. apr.«, *Novice*, 1867/14.

¹³⁶ Po: »Iz Kranja. Vabilo k dobrodельni besedi v čitalnici kranjski v nedeljo 22. dne decembra t. l.«, *Novice*, 1867/51.

¹³⁷ Po: Božidar Vodušek, *Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranji 1863–1893*, Ljubljana 1893, str. 9.

¹³⁸ »Iz Kranja 29. dec.«, *Novice*, 1868/1.

¹³⁹ Po: »Iz Kranja 5. sveč.«, *Novice*, 1868/7.

¹⁴⁰ Po: »Iz Kranja«, *Novice*, 1868/8.

¹⁴¹ Po: »Iz Kranja 23. marca«, *Novice*, 1868/13.

čine« sešile zimsko obleko za revno šolsko mladino. Vstopnina na dobrodelno prireditev je bila 30 krajcarjev, »pa hvaležno se sprejme tudi vsak veči dar«. ¹⁴²

V prvem delu *bésede* je pevski zbor pod vodstvom gospoda Preissa (morda zemljemerec Ignacij Preiss) predstavil dve »prav dobro vajeni pesmi« *Na razhodu* Gregorja Riharja in *Domovina* Antona Nedveda. Preiss je nastopil s samospévom *Tuga* Vatroslava Lisinskega, na glasovirju ga je spremljala Viljeldmina Bossée. »Kako izvrstna umetnica na glasoviru je ta gospodična, pokazala nam je posebno v 3. fantaziji Lemoch-ovi« (J. N. Lemoch, *Troisième fantasia*). »Zbrano občinstvo pa je tudi s pohvalo živahno cenilo umetnost mlade umetnice.« Drugi del *bésede* se je začel s šaloigro v enem dejanju *Servus Petelinček* (iz nemščine poslovenil Miroslav Vilhar), ki je bila odigrana tako odlično, »da je bilo živo zadovoljstvo res enoglasno«. »Posebno naj tukaj le omenim gospodični Albino Pleiweisovo in Pavlino Ulrihovo, kateri sta prvikrat stopili na očitni oder, a se tako izurjeno vèdli na deskah, ktere 'svet pomenijo', da smo se vsi čudili, pa tudi gospodično M. Pučnikovo, kateri smo (ker se tudi naše gospodične neizrekljivo branijo 'sivih las') še posebno hvalo dolžni, da je prevzela nalogo stareje 'Barbare', katero je izvrstno izvršila.« Po tomboli je ostala vesela družba »prepevaje národne pesmi prav židane volje do pozne noči skupaj, in domú gredočim smehljale so se svitle zvezdice z jasnega neba obetaje jim božjega blagoslova za storjeno dobro delo«.

Revni šolarji in šolarke so oblačila prejeli na sv. Treh kraljev dan v čitalnični dvorani »v pričo mnogo zbrane gospôde«. Dekan Janez Reš se je ob zaključku govora zahvalil vsem dobrotnikom in dobrotnicam. Najbolje se je odrezal Valentin Pleiweis, ki je poslal obleko za 20 šolarjev. Po govoru sta dekan in gospa Kravs razdelila 10 šolarkam in 30 šolarjem obleko, čevlje in potice. »Po končani delitvi šli so obdarovani otroci v cerkev zahvalit se Onemu, od katerega pridejo vse dobrote.« Podpora »znanih naših veljakov, ki podpirajo vsako koristno napravo v deželi«, je bila tako obilna, da je nekaj denarja še ostalo, zato naj bi obdarovani fantiči prejeli tudi klobuke. Preostanek denarja so izročili

šolskemu ravnatelju, da ga porabi za druge šolske potrebe revnih otrok. ¹⁴³

3. januarja 1869 je bil v čitalnici občni zbor. Dnevni red: tajnikovo in blagajnikovo poročilo, volitev pregledovalcev računov, predlogi posameznih članov, volitev predsednika, blagajnika in odbornikov. Ponovno je bil izvoljen dotedanji odbor; Kadivnika, ki se je odselil, je nadomestil davčni nadzornik Luka Robič. ¹⁴⁴

27. januarja 1869 je čitalnica počastila Vodnikov rojstni dan s »slovesno bésedo«, »dvorana polna častivcev Vodnikovih, med katerim prelepo število naših gospá in gospodičin, ki so tudi v znamenje spoštovanja ovijale zahvale venec okrog glave prvega buditelja slovenskega naroda«. ¹⁴⁵

Na *bésedi* 14. marca 1869 so igrali šaloigri *Ultra* (prevod nemške igre) in *Ravni pot najboljši pot*. Sledila je tombola. ¹⁴⁶

Na začetku leta 1869 se je v čitalnico vpisalo 20 uradnikov in »in stavbenih voditeljev« Rudolfove železnice. Odbor čitalnice jim je 6. februarja prepustil dvorano za ples. Katastralni inšpektor V. Kraus je organiziral orkester. Začelo je delovati pevsko društvo pod vodstvom gimnazijskega profesorja Mateja Voduška.

V pripravi je bila ustanovitev telovadnega društva Gorenjski Sokol. Načrtovana so bila predavanja za čitalničarje o naravoslovju, zgodovini, kemiji itd., »vidite tedaj, da čitalnica naša ni samo igrališče in plesišče, temuč tudi lepa šola omike«. ¹⁴⁷

Béseda 19. marca 1869 se je začela z overturo Verdijeve opere »Johanne d'Arc« (Ivana Orleanska), »izpeljali so jo naši diletanti z dobrim vspehom«. Prof. Ivan Krašan je predaval o ledeni dobi, »temeljito in izvrstno; odlikoval se je ta govor z lepo, gladko slovenščino«. Sledile so pevske točke: dva

¹⁴³ Po: »Iz Kranja 8. jan. (Vesele dogodbe v čitalnici)«, Novice, 1869/2.

¹⁴⁴ Po: »Iz Kranja. Vabilo k dobrodelni 'besedi' v čitalnici v nedeljo 3. januarja 1869.«, Novice, 1868/52, in »Iz Kranja 8. jan. (Vesele dogodbe v čitalnici)«, Novice, 1869/2.

¹⁴⁵ Po: »Iz Kranja 13. febr.«, Novice, 1869/7.

¹⁴⁶ Po: »Iz Kranja. (Čitalnica)«, Novice, 1869/10.

¹⁴⁷ Po: »Iz Kranja 12. marca. (Narodne razmere)«, Novice, 1870/11.

¹⁴² Po: »Iz Kranja. (Vabilo k dobrodelni 'besedi' v čitalnici v nedeljo 3. januarja 1869)«, Novice, 1868/52.

moška zbora in samospev iz opere *Bianka* v izvedbi gospe Marije Reyer. »Ta samospev se je tako dopadel, da se je moral ponavljati.« Pevske točke je na glasoviru spremljala gospodična Podrekar. Prvi del »veselice« se je končal z muzikaličnim kvartetom. Drugi del je bil namenjen igri *Županova Micika*. »Igralo se je kaj dobro, vse se je smijalo Glažeku in njegovim burkam; župan je bil kaj 'fleten' in tudi Anže se je dobro obnesel. Micika je že od popreje iz ravno te igre znana kot izvrstna igralka. Vse je bilo dobro, vse veselo. Sploh smo, kar se veselice tiče, za igre najbolj oskrbljeni, narodnih gospodičin tukaj ne manjka; malo mest je žalibog na Slovenskem, o katerih se more kaj tacega reči.« Po igri je bila tombola.

Na *bésedi* 4. aprila je prof. Krašan zaključil predavanje o ledeni dobi. Na sporedu je bila igra *Črni Peter* (iz nemščine prevedel Matija Prelog).¹⁴⁸

Nemški ples v čitalnici

Dr. Bleiweis je na ob odprtju celjske čitalnice poudaril: »Obdržite si čitavnico zmiraj čisto po naslovu njenem, to je, besede in vse druge veselice naj v narodni čitavnici ostanejo vedno narodne. Na steblo domače nikakor ni cepiti mladik ptujih. To bi bilo nevarno: iz malega prida večje, iz večjega veliko.«¹⁴⁹

Vendar je odbor kranjske čitalnice odstopil dvorano za ples inženirjev in uradnikov trbiško-ljubljanske železnice ter trgovcev. Odločitev je bila po mnenju dopisnika *Slovenskega naroda* prenačljiva, kajti takšen ples bi bil lahko tudi na savskem brodu. »Mar ne veste gospodje, kaj so čitalnice? One niso samo igrališča in zabavišča, one so menda tudi hrami slovenstva, one so zavetišča narodnosti naše. Želeti bi bilo, ka bi drugo pot odbor čitalničin prepustil dvorano le takim ljudem, kateri delajo slovenstvu in čitalnici čast.« Vendar je ples imel nemški značaj. Po Kranju sta ga oznanjala dva »vabilca«: eden je bil v fraku in cilindru, drugi pa je imel »säbel und sturmhut«. Dopisnik *Slovenskega naroda* si je ples ogledal. »Ko stopim ta večer v dvorano, zablišči se mi nasproti znamenje kapitala

in inteligencije,¹⁵⁰ namreč: 'frak in cilindri', surke bile so bele vrane. Sobana bila je okinčana – nena-rodno; ob stenah namreč so viseli venci in zraven vihrale zastavice, čujte – belo-zelene, rudečo-zelene, rumene, rudeče s črno-rumeno povitim držalom in še zastavice družih barv, za katere še izraza nimam, le zastava slovenska ni dobila prostora v slovenski čitalnici. Pri plesu bile so mi večidel nemške besede na uho, slovenske govornice ni bilo čuti; pripeljal je celo nekdo iz Ljubljane dvoje lepih nemškutar-skih krasotic, da bi s tem osramotil Slovenke iz Kranja.«¹⁵¹

Na dobrodelni *bésedi* 20. novembra 1869 je godba c. kr. Huynovega polka za uvod zaigrala *Naprej, zastava Slave* in potpuri slovanskih napevov. Eden izmed gimnazijskih profesorjev je razložil pomen besede potpuri (venček, iz raznih melodij sestavljena skladba). Dvema moškima četverospovoma je sledila osrednja točka, igra *Filozof* (igralci Fani in Kati Jugovic, trgovski pomočnik Ferko Centrih in Dragotin Pec). »Ta četvorica je mojstersko igrala in zaslužila hvalo, ki se ji od vseh strani deli.« Po igri je bila tombola. Večer se je zaključil s plesom, na katerem je igrala godba Huynovega polka. Obisk je bil dober, čeprav ni bilo nemškutarjev, ki so se dotlej udeleževali dobrodelnih *bésed* v čitalnici. Svoj shod so ob isti uri pripravili v Dolenčevi kazini. Izkupiček je bil okrog 240 goldinarjev (baron Anton Zois je prispeval 40 goldinarjev, Fidelis Terpinc 10 goldinarjev).¹⁵²

Na začetku decembra 1869 je bil izvoljen nov odbor čitalnice. Predsednik je postal dr. Valentin Prevc, ki se je julija 1869 iz Kamnika preselil v Kranj, blagajnik pa trgovec Ferdinand Sajovic. Izvolili so 15 odbornikov, ki so med seboj volili tajnika in knjižničarja. Dotedanji predsednik Pirc je pred volitvami odločno poudaril, da ne sprejme predsedništva, »in je s tem pametno ravnal, ker bati se je res bilo, da bi nekteri mestjani zavolj sovraštva do njega čitalnico sovražili.«¹⁵³

¹⁵⁰ »kapital in inteligencija«: prevod nemškoliberalnega gesla »Besitz und Bildung«. Glavna opora nemške stranke so bili ljudje s premoženjem in izobrazbo.

¹⁵¹ Po: »Iz Kranja (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1869/100.

¹⁵² Po: »Iz Kranja, 24. nov. (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1869/139.

¹⁵³ Po: »Iz Kranja, 13. dec. (Izv. dop.) / Volitve v čitalnici«, Slovenski narod, 1869/147.

¹⁴⁸ Po: »Iz Kranja 27. sušca. (Izv. dop.) (Postne veselice v čitalnici, dopis iz Kranja v Novice)«, Slovenski narod, 1869/38.

¹⁴⁹ »Iz Celja 18. sveč.«, Novice, 1862/9.

V nedeljo 13. decembra 1869 je čitalnica s slovesno *bésedo* počastila Prešernov rojstni dan. Odbor čitalnice je nanjo povabil člane kranjske in drugih čitalnic.¹⁵⁴

Program dobrodne *bésede* 6. januarja 1870 je bil naslednji: prolog Karla Šavnika, *Slovan* (moški zbor A. Försterja), Jenkov četverospjev *Strunam*, Jenkov moški samospjev *Pobratimija*, glasba na glasovirju, veseloigra *Gospod Čapek* (ali Kaj me nihče ne pozna?), tombola. Izkupiček (270 f. 20 kr.) je bil namenjen kranjski šolski mladini. »V ta namen je vstopnina stavljena za osebo na 50 soldov, za rodovino na 1 goldinar; hvaležno se tudi sprejme vsak večji dar.«¹⁵⁵

»Govor (prolog) g. Šavnika je genol vse poslušavce, ki jih je bila dvorana natlačena: čestitali so mu vsi prijatelji k temu govoru.

Igra 'Gospod Čapek' je bila izvrstno izpeljana predstava: ne vem, koga bi omenil k prvemu, koga k zadnjemu; ali bi hvalil bolj 'Čapka' ali 'Gašperja' njegovega sluga; slovenskega žida gotovo še ni nikdo bolje igral kot g. Pec. Z ravno enakim vspehom sta igrali gospodični Pleiweiss in Pučnik. Tudi pevci so hvalovredno podpirali besedo.«

9. januarja so v čitalnični dvorani kranjskim šolarjem razdelili obleko. »Okoli božičnega drevesca, ki je bilo lepo razsvetljeno okinčano in s sladkarijami obloženo, se je zbralo 52 šolarskih otrok; 30 fantov in 22 deklet. V dolgem okrogu so je obdajali gospodje in gospe v mnogem številu. Gospod dekan so nagovorili majhne reveže in revce in na srce položili pomen tega trenutka. Pevci so potem zapeli 'Molitev' in gospa vdova Pleiweissova se vse de med mladino: iz njenih rok so dobivali darila, vs kateri teh 52 otrok je dobil popolnoma obleko z obuvalom vred in še navrh pogačino. Rad sem gledal vesela lica šolske mladine, vsak je z radostjo prijemal darove, pa najbolj se mu je razsvetlilo lice, ko je prišla navrh tudi pogača.« Valentin Pleiweis je z Dunaja poslal obleko za 20 fantov in 12 deklet. Druge obleke so v kratkem času sešile rodoljubne gospe in gospodične.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Po: »Iz Kranja«, Novice, 1869/48.

¹⁵⁵ Po: »Čitalnica v Kranji«, Slovenski narod, 1870/2.

¹⁵⁶ Po: »Iz Kranja 11. jan. (Dobrodne beseda. – Čitalnica)«, Slovenski narod, 1870/5.

Od oktobra 1869 do začetka leta 1870 se je v čitalnico vpisalo 32 novih članov.¹⁵⁷

30. januarja 1870 je čitalnica s slovesno *bésedo*, z govorom, petjem in plesom počastila Vodnikov rojstni dan. Igral je diletantski orkester. Na pustni ponedeljek je bila v čitalnici velika maškarada z vojaško godbo, prisotnih je bilo okrog 40 mask. »Res je, da ples ni poglavitni namen čitalnic, pa v pustu moramo lahkoživeči mladini, ki ne mara za puste govore, že to veselje pustiti; in kranjska mladina je vse hvale vredna; izvzemši dva ali tri nemškutarčke je vsa narodna in pri čitalnici udeležena, ona bi rekel, drži čitalnico na svojih ramah.«¹⁵⁸

Na začetku leta 1870 je bilo ustanovljeno društvo Gorenjski Sokol, ki je imelo okrog 40 članov.¹⁵⁹ Gorenjski Sokol je zaradi nemškega političnega pritiska že kmalu prenehal z delovanjem.

Na *bésedi* z govorom, petjem, igro, tombolo in plesom 20. novembra 1870 je igrala godba c. kr. Huynovega polka. »Dohodki te veselice imajo dobrodne namen, pridne pa revne šolarje tukajšnje glavne šole z zimsko obleko preskrbeti.« Vstopnina je bila 50 krajcarjev za posameznike in 1 goldinar za družine, »prejme se pa zraven tudi hvaležno vsak viši znesek ali kakošen drug dar, oziroma blagó za otroško obleko.«¹⁶⁰

V zimski sezoni leta 1870 so na treh *bésedah* predstavili tri nove igre. Veseloigra Jožefa Ogrinca *V Ljubljano jo dajmo* (veseloigra v treh dejanjih, izšla je v 8. zvezku Slovenske Talije 1869, prvič jo je uprizorilo Dramatično društvo marca 1870), *Filozof* (angleška »šaloigra«, poslovenil jo je Miroslav Vilhar) in *Strup* (veseloigra v enem dejanju, prevedla jo je Luiza Pesjak) »so se vršile tak dobro, kakor se le od diletantov zahtevati more«. Tudi debitantki gospodični Fani in Kati Jugovic (tudi Franja in Katinika, hčerki deželnega poslanca Leopolda Jugovica), gospodična M. Ulrih in gospod Ferko Centrih so delovali kot izurjeni igralci.¹⁶¹

¹⁵⁷ Prav tam.

¹⁵⁸ Po: »Iz Kranja. 6. marca. (Izv. dop.) / Pustne veselice, gorenjski Sokol, Davorin Jenko, postna smešnica«, Slovenski narod, 1870/28.

¹⁵⁹ Prav tam.

¹⁶⁰ Po: »Iz Kranja«, Novice, 1870/46.

¹⁶¹ Po: »Iz Kranja 1. jan.«, Novice, 1871/2.

Na občnem zboru so izvolili predsednika Leopolda Jugovica (predsednik do 1873) in blagajnika Ferdinanda Sajovica. Dotedanjim odbornikom sta se pridružila dekan Janez Reš in Dragotin Pec.¹⁶²

Čitalnica je 1. januarja 1871 priredila dobrodelno *bésedo* za revno šolsko mladino, ki jo je »za voljo pomanjkanja zimske obleke trpinčil hud mraz ter rušil njeno zdravje«. Poleg petja in deklamacij so odigrali igro *Ženin od glada*. »Naj bi blagi namen podpiralo prav obilo dobrotnikov!«¹⁶³

Trideset šolarjev in šolarik glavne šole je prejelo popolno zimsko obleko in obutev, delno pa tudi petnajst gimnazijcev. Z izdatno podporo sta se ponovno izkazala »dva prijatelja šolske mladosti«, baron Anton Zois in Fidelis Terpinc. Valentin Pleiweis je z Dunaja poslal oblačila za 18 učencev, 18 učenek in 6 revnih meščanov. »Na sv. večer se je potem revnim šolarjem in šolaricam glavne šole v čitalnični dvorani vprilo gosp. dekana, gosp. šolskega ravnatelja, gg. učiteljev in družih prijateljev šolske mladine po primernem govoru prečastitega gosp. dekana Reša delila obleka. Solzice hvaležnosti, ki smo jih pri tej priliki videli igrati v očeh obdarovanih, bile so nam v dokaz, da smo storili res dobro delo.«¹⁶⁴

Na Vodnikovo *bésedo* 5. februarja 1871 so čitalničarji lahko s seboj pripeljali goste.¹⁶⁵ Prisojnih je bilo tudi nekaj okolišnjih narodnih županov in duhovnikov ter c. kr. okrajni glavar. Nastopil je muzikalni kvintet (Dragotin Pec, Slavoljub Praprotnik, Peter Cebin, Alojz Račič in Adolf Hubeny). Dkd. Belan Poznik je predaval o Vodniku. »Prvi del govora o pesmotvorih sploh in posebno Vodnika, opiral se je na klasike različnih narodov, v drugem delu je govornik navduševal poslušalce za idejo zedinjenja, mimogrede obračal pozor na žalostno osodo francoskega naroda, ki je djansko pokazal, da se ideja zedinjenja Slovencev da izvršiti.« Kot tretja točka je bila na sporedu alegorija Davorina Trstenjaka *Vodnik v Olimpu*. Vodnika je predstavljal Dragotin Pec, Simona Jenka Karel Šavnik, Franja Jugovic pa Josipino Urbančič-Turno-

grajsko. »Po krasnem razsvitu se je pesniška grupa k koncu igre pokazala ...«¹⁶⁶

19. marca 1871 je bila na sporedu šaloigra v enem dejanju *Eno uro doktor*.

15. avgusta 1871 se je Gorenjski Sokol podal na izlet na Bled. »Udeležilo se je tega izleta mnogo 'Sokolcev', kakor tudi družih čitalničarjev in so se tako skupno radovali, pevaje národne pesmi. Proti peti uri na večer je zapustil 'Sokol' krasno blejsko jezero in šel proti Lescem, kjer se je na novo pelo in napijalo. Gosp. Prosenec učitelj telovadstva je poudarjal v svojem govoru nesrečne čase naših pradedov in tolažil nas je z lepšo prihodnostjo, ako se zdramimo in hitimo vsak na delo.« Prosenc je govor končal z napitnico starosti Gorenjskega Sokola Leopoldu Jugovicu in njegovemu namestniku Pircu.¹⁶⁷

4. februarja 1872 je bila slovesna *béseda* s plesom v Vodnikov spomin. Člani čitalnice so lahko pripeljali s seboj tudi goste.¹⁶⁸

5. maja 1872 sta čitalnica in Gorenjski Sokol pripravila izlet na Sv. Jošt.¹⁶⁹

Čitalnica je s pomočjo ljubljanskih učiteljskih pripravnikov (Ivan Medič, Anton Razinger in Janko Žiravnik/Žirovnik/Žerovnik) na binkoštno nedeljo 1872 pripravila *bésedo* v korist stradajočim Notranjcem in Dolenjcem. Na sporedu je bilo deset točk: zbor s samospévom *Zvezda*, govor A. Perca, četverospév *Moja rožica*, samospév za bariton *Želje* – pel je Janko Žerovnik, zbor s samospévom za bariton *Zvezda* – pel je I. Medič, deklamacija B. Hočevarja, komični tercet, samospéva za tenor *Pred durmi* in *Darilo* – pel je A. Razinger, zbor *Slovo*, veseloigra v enem dejanju *Pravda* (ponovitev prve igre, odigrane v kranjski čitalnici). Napeve je zložil Anton Nedved. Samospéve je na glasovirju spremljala gospodična Kati Jugovic. Vstopnina je bila 40 soldov, »veči doneski se hvaležno sprejemajo«. »Nadjati se je, da Gorenci, katerih lanska slaba letina ni tako hudo zadela kakor Dolence in Notranjce, bodo iz vseh krajev privreli k tej milodarni besedi

¹⁶² Prav tam.

¹⁶³ Po: »Iz Kranja«, Novice, 1871/52.

¹⁶⁴ Po: »Iz Kranja 1. jan.«, Novice, 1871/2.

¹⁶⁵ Po: »Iz Kranja«, Novice, 1871/5.

¹⁶⁶ Po: »Iz Kranja, 10. febr. (Izv. dop.) / Politično društvo. Vodnikova beseda«, Slovenski narod, 1871/20.

¹⁶⁷ Po: »Gorenjski Sokol«, Slovenski narod, 1871/97.

¹⁶⁸ Po: »Iz Kranja«, Novice, 1872/5.

¹⁶⁹ Po: »Iz Kranja 29. aprila«, Novice, 1872/18.

svojim bratom na pomoč.«¹⁷⁰ Zaradi binkoštnih praznikov je bil obisk nekoliko manjši od pričakovanega.¹⁷¹

Leta 1872 sta pevski zbor vodila gimnazijski profesor Matej Vodušek in učitelj v Šmartnem Alojz Račič.¹⁷² Matej Vodušek je bil tajnik čitalnice.

29. junija je Gorenjski Sokol pripravil drugi izlet v letu 1872, tokrat v Šenčur in Cerklje. V Šenčurju so sokoli peli pri maši, v Cerkljah pa je bila na prostem izvedena igra *Slep in lep*.¹⁷³

V nedeljo 22. decembra 1872 je bil letni zbor čitalnice, na katerem so izvolili odbornike. Zvečer je bila *béseda*. Osrednja točka je bila veseloigra *Telegram*.¹⁷⁴ Izkupiček je šel v prid revne šolske mladine iz Kranja. Vstopnina je bila 50 krajcarjev, »hvaležno se pa, gledé na blagi namen, sprejme vsaka obilnejša vstopnina«.¹⁷⁵

Na Vodnikovi *bésedi* 9. februarja 1873 so poleg prologa, četverospjevov *Večerna* in *Rožica*, slavnostnega govora, deklamacije in samospjeva *Planinski lovec* znova uprizorili Trstenjakovo alegorijo oziroma prizor *Vodnik v Olimpu*. »Gospodična Franja Jugovičeva je Turnogradske dobro predstavljala. Nič manj hvalevredno je tudi gospodična Rudolfova deklamovala Tomanovo 'Slava Slovencem'«. Za konec je bil ples. »V veselji in navdušenosti se je mladina pa krasno okinčani dvorani pri sviranji vojaške godbe vrtila blizu do belega dne in v velikem številu zapustila čitalnico.« Vstopnina za posameznike je bila 50 krajcarjev, za rodbine 1 goldinar.¹⁷⁶

7. in 8. septembra 1873 je pevski zbor ljubljanske čitalnice obiskal Kranj. Prvi dan so pevci ljubljanske čitalnice (mdr. Ivan Meden, Jožef Nolli in August Pucihar) želeli v gostilni pri Jeleni pripraviti *bésedo*. Njen izkupiček bi bil namenjen nagrobnemu spomeniku kranjskega rojaka, pripovednika in

prevajalca Valentina Mandelca (1837–1872).¹⁷⁷ Na izlet so bila vabljeni narodna društva in prijatelji petja. Okrajni inženir je ob sprejemu ljubljanskih pevcev prepovedal okrasiti most s smrečicami. Na *bésedi* je Jožef Nolli predaval o Janu Husu. »Občna pohvala Nollijevega govora je pač znamenje, da nijsmo sploh v Kranji taki mračnjaki, kakor bi neki radi videli.«¹⁷⁸ Ker je dež pokvaril *bésedo* na vrtu gostilne Jelen, so 8. septembra v čitalničnih prostorih pripravili veselico.¹⁷⁹

18. oktobra 1869 je v Kranju umrl Simon Jenko. Kranjska čitalnica, v kateri je delovala vrsta Jenkovih prijateljev in sošolcev, je poskrbela za slovesen pogreb. Člani čitalnice so plačali stroške, duhovščina je cerkvene obrede opravila brezplačno. Pregledali so Jenkovo literarno zapuščino in jo poslali Slovenski matici v Ljubljano. Kot se je spodobilo ob smrti zaslužnih mož, je čitalnica dala tudi pobudo za Jenkov nagrobni spomenik, ki so ga postavili na mestnem pokopališču. Osnovan je bil sedemčlanski pripravljalni odbor (predsednik je bil dr. Valentin Prevec, tajnik Karel Šavnik in blagajnik Ferdinand Sajovic, tudi blagajnik čitalnice), ki je v časnikih objavil vabilo za zbiranje prispevkov.¹⁸⁰

Izdelavo spomenika so zaupali podobarju in kamnoseku Janezu Vurniku st. (1819–1889) iz Radovljice, ki je bil velik narodnjak in rodoljub. *Novice* so poudarile, da je Vurnik prevzel delo »brez vsega dobička iz domoljubja«. Prispevke je zbiral Ferdinand Sajovic.¹⁸¹

Spomenik iz nabrežinskega marmorja je zasnovan v obliki znamenja in se zgleduje po Prešernovem nagrobnem spomeniku iz leta 1852. Krasi

¹⁷⁰ Po: »Iz Kranja«, *Novice*, 1872/20.

¹⁷¹ Po: »Iz Kranja 1. maja«, *Novice*, 1872/19.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Po: »Iz Kranja«, *Novice*, 1872/26.

¹⁷⁴ *Telegrafsko postajo je Kranj dobil 1876*.

¹⁷⁵ Po: »Iz Kranja. Iz čitalnice«, *Novice*, 1872/51.

¹⁷⁶ Po: »Čitalnica v Kranji«, *Slovenski narod*, 1873/31, in »Iz Kranja 12. feb. (Izv. dop.) Čitalnica«, *Slovenski narod*, 1873/37.

¹⁷⁷ Po: »Besedo na korist fonda za Mandelčev spominek ...«, *Slovenski narod*, 1873/202.

Nagrobnik Valentina Mandelca je bil odkrit 1881 na duhovškem pokopališču v Karlovcu (po: »Iz Karlovca se nam piše«, Ljubljanski zvon, 1881, str. 710), kjer je Mandelc poučeval od leta 1864. Prispevke za nagrobnik je zbralo Dramatično društvo v Ljubljani.

¹⁷⁸ Po: »Iz Kranja 12. sept. (Izv. dopis)«, *Slovenski narod*, 1873/211.

¹⁷⁹ Po: »Iz Kranja 8. sept. Izlet ljubljanskih pevcev v Kranj«, *Slovenski narod*, 1873/207.

¹⁸⁰ *Za nagrobni spomenik Simonu Jenku glej tudi: D. Globočnik, »Spominska obeležja Simona Jenka«, Kronika / Časopis za slovensko krajevno zgodovino 53, 2005/2, str. 185–196.*

¹⁸¹ Po: »Iz Kranja 1. maja«, *Novice*, 1872/19.

ga lira, ki simbolizira pesniški in glasbeni navdih. Na sprednji strani spomenika je napis s podatki o pesnikovem rojstvu in smrti ter kitica iz Jenkove pesmi *Gori*, ki jo je izbral odbor čitalnice.

Marmorni portretni medaljon pesnika v tričetrtinskem profilu (prva javna pesnikova upodobitev) je delo Janeza Vurnika ml. (1849–1911). Pesnika je upodobil po fotografiji iz časa njegovega bivanja na Dunaju. Fotografijo je Vurniku posodil Jenkov sošolec Karel Šavnik.

Slavnostni govornik na odkritju spomenika 28. septembra 1873, novi predsednik kranjske čitalnice, pisatelj in odvetnik dr. Janez Mencinger (1838–1912), je poudaril, da je Prešeren prvi, Simon Jenko pa drugi slovenski pesnik. Mencinger je izrazil željo, naj spomenik »stoji krepko in smelo prihodnje stoletje in naj bode tudi našim vnukom spomin bridke izgube prerano umrlega pevca in buditelja«, postane naj znamenje narodne časti.¹⁸²

V imenu Slovenskega pisateljskega društva (ustanovljeno je bilo 1872) je po odkritju spregovoril pravnik in mladoslovenski politik dr. Valentin Zarnik (1837–1888), ki je z Jenkom sodeloval pri Vajah in se z njim družil na Dunaju.¹⁸³

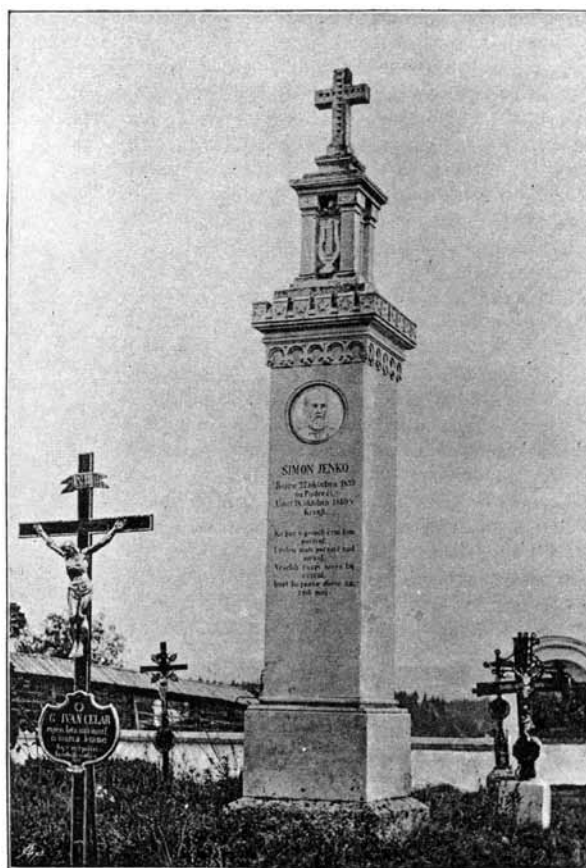
21. decembra 1873 je bila dobrodelna *béседа*. Z izkupičkom so sešili obleke za uboge učence in učenke. Program: igra na glasovirju za gospodični *Rijenci* (Richard Wagner), deklamacija *Roža jerihonska* (napisala Luiza Pesjakova), samospev za sopran z glasovirjem *Tvoje ime* (Franc Abt.), veseloigra *Dobro jutro, tombola*. Vstopnina je bila 50 krajcarjev, »večji darovi se bodo hvaležno sprejemali«.¹⁸⁴

V sedemdesetih letih je tudi v Kranju vnema za čitalniško delo upadla. Zaradi pritiska nemško-liberalne vlade so iz čitalnice izstopali uradniki in narodni mlačneži, ki so menili, da bi jim članstvo utegnulo škodovati. Vplivalo je tudi nasprotovanje med mlado- in staroslovenci. Nekateri nekdanji čitalničarji so začeli obiskovati kazino. Po nekaj letih je število članov znova začelo naraščati.

¹⁸² Po: Janez Mencinger, »Govor na Jenkovi slavnosti«, Zbrano delo, Četrta knjiga, Ljubljana 1966, str. 14–17.

¹⁸³ Po: Janez Mencinger, Moja hoja na Triglav, Zbrano delo, Tretja knjiga, Ljubljana 1963, str. 123.

¹⁸⁴ Po: Slovenski narod, 1873/291.

Jenkov nagrobni spomenik (Gorenjski muzej v Kranju)

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Deželna vlada v Ljubljani (pravila društev), arhivska enota 4851, Pravila narodne čitalnice v Kranju (november 1862 in 16. december 1866).

Časopisni viri:

Novice, 1862–1872

Naprej, 1863

Slovenski narod, 1870, 1871 in 1873

Ljubljanski zvon, 1881

Literatura:

Costa, Etbin Henrik: »Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic«, v: *Letopis Matice Slovenske za leto 1869*. Ljubljana, 1869

Fugina, Ivan: *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1933*. Kranj, 1933

- Gestrin, Ferdo & Melik, Vasilij: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana, 1966
- Mencinger, Janez: *Moja hoja na Triglav, Zbrano delo, Tretja knjiga*. Ljubljana, 1963
- Mencinger, Janez: *Zbrano delo, Četrta knjiga*. Ljubljana, 1966
- Pirnat, Makso: *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913, Spominska knjižnica, posvečena ob petdesetletnici vsem dosedanjim članom in sodelavcem, dobrotnikom in prijateljem*. Kranj, 1913
- Polec, Janko: »Pisma Franca Pustavrha in Ivana Franketa Edvardu Strahlu«, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1931
- Prijatelj, Ivan: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II. del*. Ljubljana, 1956.
- Sernec, Josip: *Spomini*. Celje, 2003 (prvotno izšlo 1929)
- Vodušek, Božidar: *Tridesetletnica »Narodne čitalnice« v Kranji 1863–1893*, Ljubljana 1893.
- Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana, 1982
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana, 1939
- Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914* (katalog razstave), Gorenjski muzej v Kranju, 1980

Zusammenfassung

»MIT GOLDENEN BUCHSTABEN WIRD DER HEUTIGE TAG IN DIE GESCHICHTE UNSERES LESEVEREINS EINGESCHRIEBEN SEIN.«

Das erste Jahrzehnt des Lesevereins in Kranj

Der Leseverein in Kranj wurde am 29. Januar 1863 als achter nationaler Leseverein in Folge gegründet. Am 25. November 1862 (zwei Tage nach der ersten »béseda« [gesellige Veranstaltung] des Lesevereins in Škofja Loka) bereiteten der Händler Konrad Pleiweis, der Händler, Siebfabrikant und Bürgermeister von Kranj Konrad Lokar, der Apotheker Karel Šavnik, der Händler Matej Pirc und die Besitzerin Katarina Florian ein Rundschreiben vor, das zur Gründung eines eigenen Lesevereins aufrief. 71 Patrioten aus Kranj und Umgebung sowie Ljubljana reagierten auf das Rundschreiben. Dieses Echo war zu erwarten gewesen, denn in

Kranj lebten größtenteils nationalbewusste Bürger und auch die weltliche und geistige Führung der Stadt war slowenisch orientiert.

An der Gründungshauptversammlung im Gasthaus Stara pošta nahmen 24 Mitglieder teil. Sie wählten den Vorsitzenden Matej Pirc (1863 bis 1869), den Schriftführer Karel Šavnik, den Kassier Konrad Pleiweis sowie die Ausschussmitglieder Janez Globočnik, Katechet am Gymnasium, und Konrad Lokar. Der Leseverein abonnierte 14 Blätter, davon sechs slowenische.

Vorbild für die Lesevereine in Kranj und Škofja Loka war der Nationale Leseverein in Ljubljana. An seinen Statuten orientierten sich jene des Lesevereins in Kranj. Sie waren in deutscher Sprache verfasst und wurden am 16. Dezember 1862 von der Landesregierung in Ljubljana bestätigt.

Der Leseverein begann »béseda« mit Reden, Deklamationen, Gesang und Musik zu veranstalten. Ende des Jahres 1863 hatte er 113 Mitglieder. Das erste Ehrenmitglied wurde der Bischof von Džakovo Josip Juraj Strossmayer. Am 16. August 1863 gab es eine große Feier anlässlich der Übersiedlung aus den provisorischen Räumlichkeiten in das Haus Mayr, in dem sich seit 1846 der Casinoverein befand (Reden von dem Vorsitzenden Pirc, Dr. Janez Bleiweis, Dr. Lovro Toman, dem Kassier Šavnik; Feierlichkeit am Grab des Dichters France Prešeren). Am 13. September veranstaltete der Leseverein den ersten Ausflug, am 13. Dezember 1863 eine »béseda« zu Ehren Prešerens und am 31. Januar 1864 zu Ehren Vodniks. Am 29. Juni 1864 empfing der Leseverein die Mitglieder des Turnvereins Južni sokol [Südlicher Falke] aus Ljubljana (erster öffentlicher Turnauftritt in Kranj). Bei der Feier im Saal des Lesevereins wurde damals auch erstmals Theater gespielt (die beweglichen Theaterkulissen bemalte Jožef Egartner d. J.). Am 20. August 1864 wurde eine Ortsgruppe des Južni sokol mit 19 Mitgliedern gegründet, die bis zum Ende des Jahres 1867 aktiv war. Die Turner richteten sich einen Sommerturnplatz am Stadtrand ein. Am 3. Dezember 1864 vermittelten Mitglieder des Lesevereins beim beabsichtigten Verkauf des Rathauses.

Der Leseverein in Kranj übernahm von seinem Vorbild aus Ljubljana auch die karitative Tätigkeit. Der Erlös der Tombola bei der »béseda« am

3. April 1865 ging an Notleidende in Innerkrain; der Erlös des Volksfestes mit Tombola am 25. November 1866 an Abbrändler in Stražišče bei Kranj.

Bei der »béseda« am 16. Dezember 1866 stellte der Ausschuss seinen Vorschlag zur Statutenänderung vor, betreffend den Vereinszweck sowie die Wahl und Zahl der Ausschussmitglieder. Der erste Paragraph musste geändert werden, weil der Landeshauptmann den Verein ermahnt hatte, dass er kein Recht zu Theateraufführungen im Rahmen einer »béseda« hatte. Die Zahl der Ausschussmitglieder wurde von fünf auf neun erhöht.

Von 1867 bis 1870 verkehrten im Leseverein Landvermesser tschechischer und polnischer Herkunft, die der Bau der Eisenbahn nach Kranj verschlagen hatte. Ihr Vorsteher, der Katastralaufseher Wilhelm Kraus wurde im Januar 1868 in den Ausschuss des Lesevereins gewählt.

Im Jahr 1867 begann der Leseverein bedürftige Schüler mit Kleidung zu beschenken. Zu Beginn des Jahres 1870 wurde der Verein Južni Sokol mit rund 40 Mitgliedern gegründet, er beendete jedoch seine Tätigkeit bald.

Im Oktober 1869 sorgte der Verein für das feierliche Begräbnis von Simon Jenko und regte die Errichtung eines Denkmals am Grab des Dichter an (siebenköpfiger Vorbereitungsausschuss; die Beiträge wurden vom Kassier des Vereins Ferdinand Sajovic gesammelt). Der Festredner bei der Eröffnung des Denkmals im September 1873 war der neue Vorsitzende des Lesevereins, der Schriftsteller und Anwalt Dr. Janez Mencinger.

In den siebziger Jahren nahm auch in Kranj der Eifer für die Lesevereinstätigkeit ab. Aufgrund des Drucks der deutsch-liberalen Regierung traten Beamte und national Laue aus dem Leseverein aus, die meinten, eine Mitgliedschaft könnte ihnen schaden. Einige ehemalige Mitglieder begannen den Casinoverein zu frequentieren. Nach einigen Jahren begann die Zahl der Mitglieder aber wieder anzuwachsen.

Schlagwörter: *Kranj, nationaler Leseverein, Nationalbewegung*